

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 13, Αρ. 2 (2026)

ICODL2025

ΠΡΑΚΤΙΚΑ

13ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

ISBN: 978-618-5335-28-1

Ανοικτή & Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση:

Οι Δεξιότητες του 21ου Αιώνα & η Πρόκληση της Τεχνητής Νοημοσύνης

ΤΟΜΟΣ 2

5-7/12 2025

ΕΑΠ Πάτρα & Εξ Αποστάσεως

Αλληλεπίδραση και κοινωνική παρουσία στις τηλε - ΟΣΣ: Μελέτη περίπτωσης ΕΚΠ65

Μάρθα Μοτζακάκη, Νίκη Νιώρα, Ευαγγελία Μανούσου

doi: [10.12681/icodl.8636](https://doi.org/10.12681/icodl.8636)

Copyright © 2026, Μάρθα Μοτζακάκη, Νίκη Νιώρα, Ευαγγελία Μανούσου

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

**Αλληλεπίδραση και κοινωνική παρουσία στις τηλε - ΟΣΣ:
Μελέτη περίπτωσης ΕΚΠ65**

**Interaction and Social Presence in Synchronous Online Group Tutoring Sessions:
A Case Study of EKP65**

Μποτζακάκη Μάρθα
Μέλος ΣΕΠ
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
mbotzakaki@gmail.com

Νιώρα Νίκη
Μέλος ΣΕΠ
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
nikiniora@gmail.com

Ευαγγελία Μανούσου
Επίκουρη Καθηγήτρια
Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο
manousoug@eap.gr

Περίληψη

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση δεν είναι απλώς μια τεχνική λύση· είναι ένας χώρος όπου η ανθρώπινη παρουσία καλείται να βρει νέους τρόπους έκφρασης και σύνδεσης. Η παρούσα μελέτη εστιάζει στη σημασία της κοινωνικής παρουσίας και της αλληλεπίδρασης μέσα στις Ομαδικές Συμβουλευτικές Συναντήσεις (Ο.Σ.Σ.) της Θεματικής Ενότητας ΕΚΠ65 του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, αναζητώντας πώς αυτές οι δύο διαστάσεις μπορούν να μεταμορφώσουν την εμπειρία της μάθησης. Βασισμένη στο μοντέλο της Κοινότητας Διερεύνησης (Community of Inquiry - CoI), η έρευνα επιχειρεί να αποτυπώσει όχι μόνο τι συμβαίνει στις Ο.Σ.Σ., αλλά και πώς βιώνεται από τους φοιτητές. Μέσα από μεικτή μεθοδολογική προσέγγιση - ερωτηματολόγια και ομάδα εστίασης - αναδεικνύονται οι φωνές των συμμετεχόντων, οι προβληματισμοί τους, οι ανάγκες και οι προσδοκίες τους. Τα ευρήματα δείχνουν πως η αλληλεπίδραση, όταν είναι αυθεντική και ουσιαστική, ενισχύει την κοινωνική παρουσία και δημιουργεί ένα περιβάλλον όπου η μάθηση αποκτά νόημα, σχέση και βάθος. Η μελέτη συνδέει τη θεωρία με την πράξη· προτείνει πρακτικές που μπορούν να ενισχύσουν την αλληλεπίδραση στην εξ αποστάσεως εκπαιδευτική εμπειρία στο πλαίσιο των Ο.Σ.Σ.

Λέξεις-κλειδιά: κοινωνική παρουσία, αλληλεπίδραση, εξ αποστάσεως εκπαίδευση, Ομαδικές Συμβουλευτικές Συναντήσεις, τηλεδιάσκεψη, μέσα κοινωνικής δικτύωσης, μαθησιακό περιβάλλον, μεικτή έρευνα

Abstract

Distance education is not merely a technical solution but rather a learning environment in which human presence must be redefined through new forms of expression and connection. This study examines the role of social presence and interaction within the Group Counseling Meetings (Ο.Σ.Σ.) of the EKP65 module at the Hellenic Open University, with particular emphasis on how these dimensions can transform the learning experience.

Anchored in the Community of Inquiry (CoI) framework, the research seeks to capture both the processes occurring during the meetings and the manner in which they are experienced by students. A mixed-methods design, incorporating questionnaires and a focus group, was employed to elicit participants' perspectives, concerns, needs, and expectations. The findings indicate that interaction, when genuine and meaningful, contributes to the strengthening of social presence and fosters a learning environment marked by relevance, engagement, and depth. The study contributes to the bridging of theory and practice by advancing recommendations aimed at enhancing interaction and enriching the distance learning experience within the context of Group Counseling Meetings.

Keywords

Social presence, Interaction, Distance education, Group Counseling Sessions, Teleconference, social media, Learning environment, Mixed methods research

Εισαγωγή

Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση (εξΑΕ) αν και έχει μακρόχρονη παρουσία σε όλες τις βαθμίδες εκπαίδευσης αναδείχθηκε ως καθοριστικός πυλώνας της ανώτατης εκπαίδευσης, ιδιαίτερα μετά την πανδημία COVID-19, φέρνοντας στο προσκήνιο ζητήματα όπως η κοινωνική παρουσία, η αλληλεπίδραση και η συμμετοχή των φοιτητών (Bozkurt et al., 2022 · Lowenthal & Dunlap, 2020). Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος

της κοινωνικής παρουσίας και της αλληλεπίδρασης αναδεικνύεται κρίσιμος για την ενίσχυση της συμμετοχής, της ικανοποίησης και των μαθησιακών αποτελεσμάτων (Lowenthal & Dunlap, 2020 · Rochmawati, R. 2023).

Το Ε.Α.Π., ως φορέας αποκλειστικά εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ενσωματώνει στις Θ.Ε. Ο.Σ.Σ. με στόχο την υποστήριξη των φοιτητών/τριών. Στη Θ.Ε. ΕΚΠ65, η οποία εστιάζει στις θεωρίες μάθησης και διδασκαλίας, οι Ο.Σ.Σ. παρέχουν ένα πλαίσιο σύγχρονης επικοινωνίας, στο οποίο η κοινωνική διάσταση της μάθησης αποκτά ιδιαίτερη σημασία. Η παρούσα μελέτη εξετάζει τη σύνδεση μεταξύ κοινωνικής παρουσίας και αλληλεπίδρασης στο πλαίσιο των Ο.Σ.Σ. της Θ.Ε. ΕΚΠ65 στο Πρόγραμμα Μεταπτυχιακό Σπουδών (ΠΜΣ) «Σπουδές στην Εκπαίδευση» (ΕΚΠ) της Σχολής Ανθρωπιστικών Επιστημών (Σ.Α.Ε.) του Ε.Α.Π. Σκοπός της έρευνας είναι η εξαγωγή επιστημονικά τεκμηριωμένων συμπερασμάτων, ικανά να συμβάλουν στην ποιοτική αναβάθμιση της διδακτικής πρακτικής σε περιβάλλοντα εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Η σημασία της κοινωνικής παρουσίας και της αλληλεπίδρασης στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Η κοινωνική παρουσία στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Το Μοντέλο της Κοινότητας Διερεύνησης (CoI) αποτελεί ένα παιδαγωγικό πλαίσιο που υποστηρίζει τη δημιουργία ευέλικτων και διαδραστικών διαδικτυακών μαθησιακών περιβαλλόντων, κυρίως στην τριτοβάθμια εκπαίδευση και στα εξ αποστάσεως προγράμματα (Garrison & Akyol, 2013 · Tolu, 2013). Σύμφωνα με το μοντέλο, η μάθηση επιτυγχάνεται μέσω της αλληλεπίδρασης των μελών της μαθησιακής κοινότητας, η οποία βασίζεται σε τρεις τύπους παρουσίας: τη γνωστική, την κοινωνική και τη διδακτική. Η γνωστική και η κοινωνική παρουσία αφορά κυρίως τους μαθητές, ενώ η διδακτική παρουσία στον εκπαιδευτή, ο οποίος μπορεί μέσω συγκεκριμένων δεικτών να ενισχύσει την αλληλεπίδραση και τη μάθηση (Garrison et al., 1999 · Garrison et al., 2010b · Shea, 2006).

Σύμφωνα με τους Garrison et al. (1999) η κοινωνική παρουσία σε ένα μαθησιακό περιβάλλον μπορεί να ενισχυθεί μέσω τριών βασικών διαστάσεων: της συναισθηματικής έκφρασης, της ανοιχτής επικοινωνίας και της συνοχής της ομάδας. Η συναισθηματική έκφραση (emotional expression) αφορά την ικανότητα των

συμμετεχόντων/ουσών να εξωτερικεύουν τα συναισθήματά τους. Αυτό επιτυγχάνεται μέσω της χρήσης συμβόλων συναισθήματος (emoticons), της επίδειξης χιούμορ, καθώς και της κοινοποίησης προσωπικών εμπειριών και αφηγήσεων, στοιχεία που ενισχύουν την ανθρώπινη διάσταση της επικοινωνίας. Η ανοικτή επικοινωνία (open communication) αναφέρεται στην ελεύθερη και ειλικρινή ανταλλαγή ιδεών, χωρίς δισταγμούς. Χαρακτηρίζεται από την εκδήλωση σεβασμού προς τα υπόλοιπα μέλη της ομάδας και την έκφραση συμφωνίας ή επιδοκιμασίας για τις τοποθετήσεις των άλλων. Τέλος, η συνοχή (cohesion) ενισχύει το αίσθημα ομαδικότητας και συνεργασίας, καθώς τα μέλη ενθαρρύνονται να συμμετέχουν ενεργά, να συνεργάζονται και να απευθύνονται στους συνομιλητές τους προσωπικά, χρησιμοποιώντας τα ονόματά τους, στοιχείο που ενδυναμώνει τις διαπροσωπικές σχέσεις εντός της μαθησιακής κοινότητας.

Στο πλαίσιο αυτό, ο ρόλος των εκπαιδευτικών είναι καθοριστικός. Απαιτείται να κατέχει τόσο παιδαγωγικές όσο και τεχνολογικές δεξιότητες, ώστε να λειτουργούν ως καθοδηγητές, εμπυχωτές και δημιουργοί μαθησιακής κοινότητας. Παράλληλα, ενισχύει την κοινωνική παρουσία μέσω της υποστήριξης της αλληλεπίδρασης και της παροχής κινήτρων, της επικοινωνίας, της κριτικής σκέψης και της ενθάρρυνσης της αυτονομίας για την αποτελεσματική υποστήριξη των φοιτητών (Feng et al., 2017 · Herrera & González, 2017· Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019 · Μελίδου & Αυγερινού, 2013 · Παπαμελέτη, 2016 · Ταλασλόγλου, 2020 · Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019). Καλές πρακτικές των Καθηγητών – Συμβούλων (Κ.Σ.) στις Ο.Σ.Σ. περιλαμβάνουν την ενεργητική συμμετοχή, την αξιοποίηση εμπειριών, την υποστήριξη, τον σεβασμό στις ανάγκες των εκπαιδευομένων και τη δημιουργία δυναμικής ομάδας (Παπαδημητρίου κ. συν., 2013). Η κοινωνική παρουσία και η επικοινωνία για τη συναισθηματική υποστήριξη των φοιτητών/τριών στην εξΑΕ με Κ.Σ. και συμφοιτητές βοηθά στη μείωση του άγχους και της απομόνωσης, ενώ ενισχύει θετικά συναισθήματα και την ικανοποίηση των φοιτητών (Stenbom et al., 2021 · Κόκκος κ. συν., 2019). Εκφράσεις όπως χιούμορ, ερωτήσεις και προσωπικές αναφορές, μειώνουν την απομόνωση (Νιάρη & Μανούσου, 2015 · Συρμπούλου & Νιάρη, 2023) και προάγουν τη συνεργασία αλλά και την ανάγκη για υψηλή τεχνολογική αυτο-αποτελεσματικότητα (Αγγελάκη, 2011 · Aldosari et al., 2022 · Almusharraf & Khahro, 2020 · Angelaki & Mavroidis, 2013). Επιπλέον, η κοινωνική παρουσία και οι συνεργατικές

δραστηριότητες συμβάλουν σημαντικά στη μείωση του άγχους, βελτιώνοντας την κατανόηση, την απόδοση και το αίσθημα ασφάλειας των φοιτητών, οδηγώντας στην επιτυχή ολοκλήρωση των σπουδών τους (Συρμπούλου & Νιάρη, 2023).

Άλλες έρευνες που έχουν διεξαχθεί στο πλαίσιο του Ε.Α.Π. αναδεικνύουν τη σημασία της κοινωνικής παρουσίας σε διάφορα μαθησιακά περιβάλλοντα, όπως τα φοιτητικά φόρουμ και οι Ο.Σ.Σ. (Μπαγγέα κ. συν., 2022 · Νιάρη & Μαυροειδής, 2015). Παρατηρήθηκε ότι στο φοιτητικό φόρουμ, η κοινωνική παρουσία ήταν έντονη και συνδέθηκε με την αίσθηση κοινότητας και τη μείωση της απομόνωσης που συχνά βιώνουν οι εκπαιδευόμενοι σε διαδικτυακά περιβάλλοντα. Ωστόσο, η συμμετοχή στα διαδικτυακά περιβάλλοντα παραμένει περιορισμένη λόγω έλλειψης ενημέρωσης και κινήτρων. Για την ενίσχυση της κοινωνικής παρουσίας προτείνονται ενεργότερος ρόλος των διδασκόντων και βελτιώσεις στην πλατφόρμα, ώστε να υποστηριχθεί η συνεργασία και η συμμετοχή (Μπαγγέα κ. συν., 2022 · Νιάρη & Μαυροειδής, 2015).

Η θετική στάση των φοιτητών απέναντι στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης (Μ.Κ.Δ.) και η σύνδεσή τους με τη συνεργατική μάθηση και τις ψηφιακές κοινότητες υποδεικνύουν τη δυνατότητα αξιοποίησης των ΜΚΔ και στο ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα (Τίγκας, 2016 · Lowenthal & Snelson, 2017). Η χρήση των ΜΚΔ μπορεί να ενισχύσει τη διαδραστικότητα και την κοινωνική σύνδεση μεταξύ φοιτητών/τριών (Lowenthal & Snelson, 2017), αν και η άνιση συμμετοχή ενδέχεται να προκαλέσει πρόσθετο φόρτο για ορισμένους από τους εκπαιδευτές και τους μαθητές προκειμένου να έχουν βέλτιστη συμμετοχή (Βλαχοπάνου & Παπαδάκης, 2019).

Ο σχεδιασμός και η ανάλυση της κοινωνικής παρουσίας σε περιβάλλοντα ψηφιακής επικοινωνίας αποτυπώνεται από τους Kojima et al. (2021) οι οποίοι εστιάζουν στο πώς η συμπεριφορική αλληλεπίδραση, η χρονοκαθυστέρηση στην απόκριση και οι αντιδράσεις των συνομιλητών επηρεάζουν την ύπαρξη της κοινωνικής παρουσίας. Οι συγγραφείς προτείνουν ένα μοντέλο σχεδίασης υπολογιστικών συστημάτων που ενισχύουν την κοινωνική παρουσία, υποστηρίζοντας ότι ο τρόπος με τον οποίο ανταλλάσσονται τα μηνύματα - και όχι απλώς το περιεχόμενό τους - επηρεάζει σημαντικά πόσο αντιληπτή γίνεται η παρουσία του άλλου.

Η αλληλεπίδραση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση

Σε ένα παραδοσιακό μαθησιακό περιβάλλον, οι εκπαιδευτικοί έχουν τη δυνατότητα άμεσης αλληλεπίδρασης με τους εκπαιδευόμενους, γεγονός που του επιτρέπει να διαπιστώνει - μέσω λεκτικών και μη λεκτικών ενδείξεων, ερωτήσεων ή άμεσης επικοινωνίας - εάν οι εκπαιδευόμενοι ανταποκρίνονται στις απαιτήσεις του μαθήματος. Στην εξΑΕ, η απουσία φυσικής παρουσίας δημιουργεί νέες συνθήκες και προκλήσεις για την έννοια της αλληλεπίδρασης. Η αλληλεπίδραση αποτελεί βασική συνιστώσα κάθε αποτελεσματικής μαθησιακής διαδικασίας (Fiock, 2020), καθώς διευκολύνει την κατανόηση του περιεχομένου, ενισχύει το κίνητρο των εκπαιδευομένων και προάγει την ενεργή συμμετοχή τους (Martin et al., 2018). Στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, η έλλειψη φυσικής παρουσίας καθώς και το χωρικό και χρονικό χάσμα ανάμεσα στον διδάσκοντα και τον διδασκόμενο δημιουργεί προκλήσεις στην οικοδόμηση ουσιαστικής αλληλεπίδρασης μεταξύ καθώς καθιστά τη μεταξύ τους επικοινωνία πιο σύνθετη και λιγότερο άμεση, παρότι οι τεχνολογικές εξελίξεις έχουν διευρύνει σημαντικά τις δυνατότητες ανάπτυξης διαδραστικών μορφών επικοινωνίας, όπως η τηλεδιάσκεψη (Λιοναράκης, 2005). Η σημασία της αλληλεπίδρασης στο πλαίσιο της εξ αποστάσεως μάθησης έχει συσχετιστεί με τις επτά βασικές αρχές της αποτελεσματικής διδασκαλίας, όπως διατυπώθηκαν από τους Chickering και Gamson (1991).

Οι αρχές αυτές περιλαμβάνουν:

- Την ενθάρρυνση της επικοινωνίας μεταξύ διδασκόντων και διδασκομένων
- Την καλλιέργεια αμοιβαίας συνεργασίας
- Την προώθηση της ενεργούς συμμετοχής στη μαθησιακή διαδικασία
- Την παροχή έγκαιρης και σαφούς ανατροφοδότησης
- Την ορθή διαχείριση του χρόνου για την εκπόνηση μαθησιακών δραστηριοτήτων
- Τη διατύπωση υψηλών προσδοκιών προς τους εκπαιδευόμενους
- Τον σεβασμό στη διαφορετικότητα και τους τρόπους μάθησης

Η αλληλεπίδραση στην εξΑΕ αποτελεί κρίσιμο στοιχείο για την κατανόηση του μαθησιακού περιεχομένου και την επίτευξη των στόχων. Ουσιαστικά ως αλληλεπίδραση ορίζεται η εμπλοκή του φοιτητή με το περιεχόμενο, τους

συμφοιτητές, τον διδάσκοντα και τα τεχνολογικά εργαλεία (Thurmond, 2003), ενώ διακρίνεται από τη διαδραστικότητα, η οποία σχετίζεται κυρίως με τις τεχνολογικές δυνατότητες του περιβάλλοντος μάθησης (Wagner, 1994). Η τηλεδιάσκεψη, ειδικά όταν συνοδεύεται από κατάλληλη διδακτική προετοιμασία, ενισχύει την ενεργή συμμετοχή των φοιτητών και την αλληλεπίδραση μέσω ερωτήσεων, συζητήσεων και προσωπικής αναφοράς (Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019 · Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019).

Επιπλέον, η δημιουργία θετικού μαθησιακού κλίματος υποστηρίζεται από την ανάπτυξη σχέσεων εμπιστοσύνης, την παροχή κινήτρων και την ανατροφοδότηση (Fiock, 2020). Η αξιοποίηση ποικίλων παιδαγωγικών στρατηγικών –όπως οι διαλέξεις, η βιωματική μάθηση, τα γραπτά μηνύματα και η ανάθεση δραστηριοτήτων - ενισχύει τη ενεργό συμμετοχή (Maritin et al., 2020 · Συρμποπούλου & Νιάρη, 2023). Παράλληλα, καθώς μειώνονται οι τεχνολογικοί φραγμοί, οι διδάσκοντες έχουν τη δυνατότητα να εφαρμόζουν τεχνικές όπως ο καταγιτισμός ιδεών και η άμεση ανατροφοδότηση (Mishra et al., 2020), διατηρώντας την ενεργό συμμετοχή των φοιτητών/τριών και διευκολύνοντας τη μάθηση (Akyol & Garrison, 2008).

Η συνεχής ανατροφοδότηση, η χρήση οπτικοακουστικών μέσων (π.χ. διαφάνειες PowerPoint) και η προώθηση συνεργατικών δραστηριοτήτων ενισχύουν τη συμμετοχικότητα και τη διαδραστικότητα του περιβάλλοντος (Rugube et al., 2020). Συγκεκριμένες πρακτικές, όπως η εκπόνηση ομαδικών εργασιών και η δημιουργία ψηφιακού περιεχομένου (π.χ. animations, ηλεκτρονικές εφημερίδες), συμβάλλουν στη διαμόρφωση ενός πολυτροπικού και ενεργού μαθησιακού πλαισίου (Μανούσου κ. συν., 2019). Συνολικά, η επιτυχία της διαδικτυακής αλληλεπίδρασης εξαρτάται από τη συνδυασμένη αξιοποίηση παιδαγωγικού σχεδιασμού και τεχνολογικών εργαλείων, που μπορούν να γεφυρώσουν την απόσταση και να προάγουν ενεργή μάθηση (Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019 · Μανούσου κ. συν., 2019)

Εν κατακλείδι, η κοινωνική παρουσία και η αλληλεπίδραση αποτελούν κρίσιμες συνιστώσες της αποτελεσματικής εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ενισχύοντας την ενεργό συμμετοχή, την ικανοποίηση και το αίσθημα του «ανήκειν» των φοιτητών/τριων σε μια ψηφιακή μαθησιακή κοινότητα (Chickering & Gamson, 1991 · Garrison et al., 1999 · Fiock, 2020).

Μεθοδολογία της έρευνας

Η παρούσα μελέτη συγκεντρώνει δεδομένα από δύο διαφορετικές αλλά συμπληρωματικές μεθόδους, την ποσοτική και την ποιοτική. Η ενοποίηση των ευρημάτων παρέχει μια πολυδιάστατη εικόνα της εκπαιδευτικής εμπειρίας στην εξΑΕ, αναδεικνύοντας τόσο τις αντιλήψεις όσο και τις στατιστικά σημαντικές τάσεις που διαμορφώνονται στο σύγχρονο μαθησιακό περιβάλλον.

Για να επιτευχθεί ο σκοπός της μελέτης διενεργήθηκε έρευνα για την συλλογή και την ανάλυση των δεδομένων, σε δύο στάδια: α. χορηγήθηκε ερωτηματολόγιο με 16 ερωτήσεις κλειστού τύπου και πέντε ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ποσοτική ανάλυση) και β. πραγματοποιήθηκε ομάδα εστίασης (Ιωσηφίδης, 2005) και χρησιμοποιήθηκε ημιδομημένο ερωτηματολόγιο, με ερωτήσεις ανοικτού τύπου (ποιοτική ανάλυση συνέντευξης).

Επιπλέον, εφαρμόστηκε η μέθοδος της τριγωνοποίησης, η οποία αποτελεί σημαντική πρακτική στην ποιοτική έρευνα. Η τεχνική αυτή βασίζεται στην άποψη ότι καμία μεμονωμένη μέθοδος δεν είναι ικανή να αποδώσει πλήρως την πολυπλοκότητα της πραγματικότητας (Robson, 2010). Μέσω της τριγωνοποίησης ενισχύονται τόσο η αξιοπιστία όσο και η εγκυρότητα της ποιοτικής έρευνας, καθώς πρόκειται για έναν μηχανισμό που διασφαλίζει την εγκυρότητα των αποτελεσμάτων, αξιοποιώντας δύο ή περισσότερες μεθόδους συλλογής δεδομένων. Όπως αναφέρει ο Robson (2010), η εφαρμογή της τριγωνοποίησης μπορεί να προσφέρει πολλαπλά πλεονεκτήματα στα ερευνητικά ευρήματα. Συγκεκριμένα, η χρήση διαφορετικών μεθόδων επιτρέπει είτε την απάντηση σε ποικίλα και αλληλοσυμπληρούμενα ερευνητικά ερωτήματα, είτε την ενίσχυση της ερμηνείας των δεδομένων. Ο όρος «τριγωνοποίηση» γενικά αναφέρεται σε τέσσερις διαφορετικές πρακτικές: α) την εφαρμογή διαφόρων μεθοδολογικών προσεγγίσεων σε ένα φαινόμενο (δηλαδή τον συνδυασμό μεθόδων), β) τη χρήση πολλών πηγών πληροφόρησης, γ) την αξιοποίηση διαφορετικών θεωρητικών πλαισίων, και δ) την εφαρμογή διαφορετικών τρόπων ανάλυσης δεδομένων (όπως η συνδυασμένη χρήση ποιοτικής και ποσοτικής ανάλυσης). Η τριγωνοποίηση, αναφέρεται σε δεδομένα που αφορούν στο ίδιο φαινόμενο (Denzin, 1978 · Mason, 2011).

Στην παρούσα μελέτη εφαρμόστηκε η μεθοδολογική τριγωνοποίηση (methodological triangulation), μέσω της συνδυασμένης χρήσης ερωτηματολογίου (ποσοτική και ποιοτική ανάλυση) και ομάδας εστίασης (ποιοτική ανάλυση). Οι δύο μέθοδοι, αν και διαφορετικές ως προς τη φύση και τον τύπο των δεδομένων που παράγουν, εστιάζουν στο ίδιο φαινόμενο —την κοινωνική παρουσία και την αλληλεπίδραση στις Ο.Σ.Σ.— και επιτρέπουν την προσέγγισή του από πολλαπλές οπτικές γωνίες. Η επιλογή της μεθοδολογικής τριγωνοποίησης ενίσχυσε την ερευνητική εγκυρότητα και αξιοπιστία, καθώς επέτρεψε:

- ✓ Την απάντηση σε διαφορετικά αλλά αλληλοσυμπληρούμενα ερευνητικά ερωτήματα.
- ✓ Τη διασταύρωση των αντιλήψεων των φοιτητών/τριών, ενισχύοντας την ερμηνευτική ισχύ των ευρημάτων.
- ✓ Την ανάδειξη τόσο των στατιστικά σημαντικών τάσεων όσο και των βαθύτερων νοημάτων που αναδύονται από τις προσωπικές αφηγήσεις.
- ✓ Η στρατηγική αυτή αντανακλά την παραδοχή ότι η πολυπλοκότητα της εκπαιδευτικής εμπειρίας στην εξΑΕ δεν μπορεί να αποτυπωθεί επαρκώς μέσω μιας και μόνο μεθόδου, αλλά απαιτεί τη συνεκτίμηση διαφορετικών τύπων δεδομένων και αναλυτικών προσεγγίσεων (Denzin, 1978· Robson, 2010· Mason, 2011).

Για τη διερεύνηση των αντιλήψεων των φοιτητών σχετικά με την κοινωνική παρουσία και την αλληλεπίδραση στις Ο.Σ.Σ της Θ.Ε. ΕΚΠ65 χρησιμοποιήθηκε ερωτηματολόγιο το οποίο διανεμήθηκε σε 330 φοιτητές/τριες και απαντήθηκε από 104 φοιτητές/τριες (31,51%). Το εργαλείο περιλάμβανε τις παρακάτω τρεις ενότητες:

A. ΕΝΟΤΗΤΑ: Δημογραφικά στοιχεία

- Δημογραφικά στοιχεία (φύλο, ηλικία, εργασία, εκπαιδευτικό υπόβαθρο) (2 ερωτήσεις)
- Βαθμός εξοικείωσης με τις Τεχνολογίες Πληροφορικής και Επικοινωνιών (ΤΠΕ) (1 ερώτηση)

B. ΕΝΟΤΗΤΑ: Κοινωνική παρουσία και αλληλεπίδραση

- Κλίμακες Likert για την κοινωνική παρουσία και την αλληλεπίδραση (B1 και B2: 13 ερωτήσεις)
- Ερωτήσεις ανοικτού τύπου για την κοινωνική παρουσία και την αλληλεπίδραση (B3: 5 ερωτήσεις)

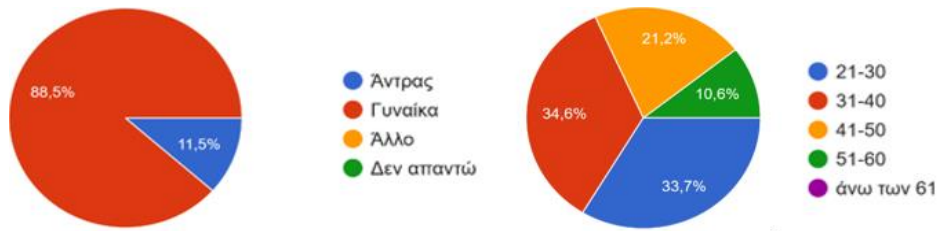
Η ομάδα εστίασης διήρκεσε μία ώρα και συμμετείχαν τέσσερις φοιτήτριες (Φ1, Φ2, Φ3, Φ4), η συντονίστρια της Θ.Ε. ΕΚΠ65 και δύο ΣΕΠ. Κατά τη διαδικασία της ομάδας εστίασης εξηγήθηκε στις ερωτώμενες ο σκοπός της μελέτης καθώς και η διαδικασία διεξαγωγής της συνέντευξης. Χρησιμοποιήθηκε ημι-δομημένο ερωτηματολόγιο με ερωτήσεις ανοικτού τύπου όπου σε βασικά ερωτήματα οι ερωτώμενες απάντησαν ελεύθερα με βάση την ερώτηση και οι συνεντεύκτριες (Σ1, Σ2, Σ3) ανάλογα με την απάντηση υπέβαλαν νέες διευκρινιστικές ερωτήσεις. Οι ερωτήσεις διαμορφώθηκαν στους εξής άξονες: α) προσδιορισμός της αλληλεπίδρασης στο πλαίσιο των Ο.Σ.Σ., β) αίσθηση του ανήκειν στην ομάδα κατά τη διάρκεια των Ο.Σ.Σ., γ) επικοινωνία και τρόποι καλλιέργειας αυτής κατά τη διάρκεια των Ο.Σ.Σ., δ) τρόποι ενεργοποίησης των φοιτητών στις Ο.Σ.Σ., ε) προτάσεις βελτίωσης της κοινωνικής παρουσίας και της αλληλεπίδρασης στο πλαίσιο των Ο.Σ.Σ. Η συνέντευξη απομαγνητοφωνήθηκε και ακολούθησε η θεματική ανάλυση του περιεχομένου της.

Τα δεδομένα συλλέχθηκαν ανώνυμα και επεξεργάστηκαν με περιγραφική και επαγωγική στατιστική, ενώ για την ερμηνεία των ποσοτικών και ποιοτικών δεδομένων χρησιμοποιήθηκε το θεωρητικό πλαίσιο της κοινωνικής παρουσίας και της αλληλεπίδρασης.

Ανάλυση των δεδομένων

Ανάλυση των αποτελεσμάτων των ερωτήσεων κλειστού τύπου του ερωτηματολογίου

Στο διάγραμμα 1(α) παρουσιάζεται η κατανομή του δείγματος σε φύλα ενώ στο (β) παρουσιάζεται η ηλικιακή κατανομή του πληθυσμού της παρούσας έρευνας.

Διάγραμμα 1: Η κατανομή του δείγματος σε (α) φύλα και (β) ηλικιακές ομάδες

Από τη συλλογή και επεξεργασία των στοιχείων είναι φανερό ότι το 97% του πληθυσμού είναι αρκετά εξοικειωμένο με τις τεχνολογίες πληροφορίας επικοινωνιών (Τ.Π.Ε.) και τα Μ.Κ.Δ. Πάνω από το 89% του πληθυσμού δήλωσε ότι βιώνει το αίσθημα του ανήκειν σε μια ομάδα κατά την διάρκεια των διαδικτυακών Ο.Σ.Σ. ενώ παράλληλα δήλωσε ότι τα Μ.Κ.Δ. και τα τεχνολογικά εργαλεία ενισχύουν την αλληλεπίδραση και κοινωνική παρουσία τους στην ομάδα. Επιπλέον, το 82% δηλώνει ότι οι κοινότητες μάθησης των Μ.Κ.Δ. προσφέρουν συναισθηματική υποστήριξη για την ολοκλήρωση των σπουδών τους. Το σύνολο του πληθυσμού (100%) υποστηρίζει ότι η χρήση του χιούμορ στη διαδικτυακή επικοινωνία επηρεάζει θετικά την αίσθηση οικειότητας και εμπιστοσύνης.

Όσον αφορά στην ευκολία έκφρασης συναισθημάτων κατά τη διάρκεια μιας διαδικτυακής Ο.Σ.Σ., το 33% του πληθυσμού δηλώνει ότι δυσκολεύεται να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του στο σύνολο της ομάδας. Στον άξονα της αποτελεσματικότητας της διαδικτυακής έναντι της φυσικής επικοινωνίας, η ανάλυση των αποτελεσμάτων δείχνει ότι το 42,3% του πληθυσμού θεωρεί ότι η φυσική / διαζώσης επικοινωνία υπερτερεί έναντι της διαδικτυακής.

Εν συνεχεία, πάνω από το 95% του πληθυσμού ανέφερε ότι (α) η ενεργός επικοινωνία συμβάλλει στην ανάπτυξη εμπιστοσύνης μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών και (β) η αλληλεπίδραση και η αίσθηση ότι «η φωνή τους ακούγεται» είναι ιδιαίτερα σημαντική για την ενίσχυση της επικοινωνίας και την ανάπτυξη δεσμών μεταξύ των συμμετεχόντων/ουσών αλλά και με τον/την Κ.Σ. τους. Το σύνολο του πληθυσμού δήλωσε ότι η διατήρηση του σεβασμού και της εμπιστοσύνης στις διαδικτυακές Ο.Σ.Σ. αποτελεί καίριο σημείο για την επιτυχία τους.

Επίσης, τα αποτελέσματα της έρευνας έδειξαν ότι η χρήση των Μ.Κ.Δ. μεταξύ α) των φοιτητών/τριών και (β) των φοιτητών/τριών με τους Κ.Σ. είναι ευρεία και ξεπερνά το ποσοστό του 60%, ενώ στην πρώτη περίπτωση, ήτοι των φοιτητών/τριών να ξεπερνά ακόμα και το ποσοστό του 66%. Κλείνοντας, η εξοικείωση με τις Τ.Π.Ε. φάνηκε να

σχετίζεται με την άνεση συμμετοχής στις Ο.Σ.Σ. Οι περισσότεροι φοιτητές/τριες θεωρούν τις Ο.Σ.Σ. χρήσιμες, αλλά αρκετοί σημειώνουν την ανάγκη για περισσότερη συμμετοχικότητα.

Ανάλυση των αποτελεσμάτων των ερωτήσεων ανοικτού τύπου του ερωτηματολογίου

Το ερωτηματολόγιο που χορηγήθηκε περιείχε 5 ερωτήσεις ανοικτού τύπου:

- Με ποιες τεχνικές ενθαρρύνει ο/η Κ.Σ. την αλληλεπίδραση;
- Γιατί είναι σημαντικό ο/η Κ.Σ. να προτρέπει την αλληλεπίδραση μεταξύ φοιτητών;
- Προτείνετε τρόπους ενίσχυσης της κοινωνικής παρουσίας κατά τη διάρκεια των Ο.Σ.Σ. .
- Πώς θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τα Μ.Κ.Δ. για την ενίσχυση της αλληλεπίδρασης στην εκπαιδευτική διαδικασία;
- Γιατί είναι σημαντικό ο/η Κ.Σ. να ενθαρρύνει τους φοιτητές να κάνουν ερωτήσεις;

Μέσα από την ανάλυση των δεδομένων για κάθε ερώτημα, προέκυψαν θεματικές κατηγορίες όπου παρατίθεται η περιγραφή τους καθώς και ενδεικτικά παραδείγματα απαντήσεων που αποτυπώθηκαν από τους φοιτητές/τριες ανά κατηγορία σε πέντε πίνακες.

Η ανάλυση των δεδομένων για το 1ο ερώτημα: «Με ποιες τεχνικές ενθαρρύνει ο καθηγητής-σύμβουλος την αλληλεπίδραση;» παρατίθεται στον πίνακα 1.

Πίνακας 1: Ανάλυση των δεδομένων για το ερώτημα «Με ποιες τεχνικές ενθαρρύνει ο/η Κ.Σ. την αλληλεπίδραση;»

Θεματική κατηγορία	Περιγραφή	Ενδεικτικά παραδείγματα απαντήσεων
Ομαδικές εργασίες/ Ομαδοσυνεργατικές δραστηριότητες	Εργασίες που ανατίθενται σε μικρές ομάδες φοιτητών, εντός ή εκτός της ΟΣΣ.	«Ομαδικές εργασίες στην ΟΣΣ», «Ομάδες εργασίας με 4-5 άτομα», «Ομαδικές δραστηριότητες», «Προαιρετικές ομαδικές δραστηριότητες»
Breakout Rooms / Συνεργατικές δραστηριότητες	Δραστηριότητες σε υποομάδες, χρήση breakout rooms για συζήτηση, καταιγισμός ιδεών.	«Break out sessions», «Συζήτηση σε μικρές ομάδες», «Καταιγισμός ιδεών & σχολιασμός», «Ομάδα viber, breakout rooms»
Ερωτήσεις – Συζήτηση – Διάλογος	Ενεργητική συμμετοχή μέσω ερωτήσεων, ανταλλαγής ιδεών και διαλόγου.	«Ερωτήσεις & εργασία σε ομάδες», «Ασκήσεις την ώρα του μαθήματος & διάλογο», «Ανοιχτές ερωτήσεις», «Δίνοντάς μας τον λόγο πάντα»

Ενθάρρυνση – Ενεργητική εμφύχωση – Ανατροφοδότηση	Παρακίνηση συμμετοχής, ακρόαση, στήριξη, παροχή feedback.	«Με ενθάρρυνση», «Ενεργητική εμφύχωση & ενίσχυση συμμετοχής», «Δημιουργώντας ευχάριστο κλίμα», «Ανατροφοδότηση, διαμοιρασμός εμπειριών»
Επικοινωνία (Email – Τηλέφωνο – Forum – Viber)	Διαύλους επικοινωνίας με τον/την διδάσκοντα/ουσα και μεταξύ φοιτητών/τριών.	«Ηλεκτρονικό ταχυδρομείο, τηλεφωνική επικοινωνία & forum», «Ομάδες μέσω Webex», «Ανταλλαγή μηνυμάτων μέσω Viber», «Επικοινωνία μέσω email/ τηλεφώνου»
Διαχωρισμός σε ομάδες στις ΟΣΣ	Οργανωμένος διαχωρισμός σε ομάδες για συστηματική εργασία.	«Με διαχωρισμό σε ομάδες», «Χωριζόμαστε σε ομάδες», «Μας χωρίζει σε ομάδες 4-5 ατόμων», «Με συνεργασία σε ομάδες και παρουσίαση»
Χρήση ψηφιακών εργαλείων / Τεχνολογίας	Χρήση πλατφορμών, quiz, online ασκήσεων, τεχνολογικών εφαρμογών.	«Μέσω τεχνολογικών εργαλείων», «Με χρήση εφαρμογών τεχνολογίας όπως quiz», «Αλληλεπίδραση στο forum», «Online ασκήσεις»

Η ανάλυση των δεδομένων για το 2ο ερώτημα: «Γιατί είναι σημαντικό ο Κ.Σ. να προτρέπει την αλληλεπίδραση μεταξύ φοιτητών;» παρατίθεται στον Πίνακα 2.

Πίνακας 2: Ανάλυση των δεδομένων για το ερώτημα «Γιατί είναι σημαντικό ο/η Κ.Σ. να προτρέπει την αλληλεπίδραση μεταξύ φοιτητών;»

Θεματική κατηγορία	Περιγραφή	Ενδεικτικά παραδείγματα απαντήσεων
Αίσθημα του «ανήκειν» και κοινότητα	Οι φοιτητές/τριες νιώθουν πως ανήκουν σε μία ομάδα, κάτι που μειώνει το άγχος και ενισχύει τη συμμετοχή και την αφοσίωση.	«ανήκειν» «ομάδα» «κοινότητα» «άγχος» «συμμετοχή»
Ενεργή συμμετοχή και αποφυγή παθητικής παρακολούθησης	Η συνεργασία κινητοποιεί τους φοιτητές/τριες να συμμετέχουν ενεργά, να ανταλλάσσουν απόψεις και να εκφράζονται.	«ενεργή συμμετοχή» «παθητική μάθηση» «διάλογος, έκφραση»
Συνεργασία και αλληλοβοήθεια	Ενισχύεται η συνεργασία και η εμπιστοσύνη μέσα από την ομαδική εργασία και την ανταλλαγή εμπειριών.	«συνεργασία» «εμπιστοσύνη» «αλληλοβοήθεια» «ανταλλαγή εμπειριών»
Ανάπτυξη κοινωνικών και επικοινωνιακών δεξιοτήτων	Η ομαδική συνεργασία προάγει την επικοινωνία, την ακρόαση και την κοινωνική αλληλεπίδραση.	«επικοινωνία» «κοινωνικές δεξιότητες» «ακρόαση» «διάδραση»
Υποστήριξη και συναισθηματική ενδυνάμωση	Η αλληλεπίδραση προσφέρει υποστήριξη & βοήθα στη συναισθηματική αποφόρτιση και την καλλιέργεια θετικού κλίματος.	«υποστήριξη» «ενδυνάμωση» «θετικό κλίμα» «συναισθήματα»
Κατανόηση της διδακτέας ύλης	Η συνεργασία & ανταλλαγή απόψεων βοηθά στην εμβάθυνση & καλύτερη κατανόηση της ύλης.	«κατανόηση» «ύλη» «ανταλλαγή απόψεων» «μάθηση»
Δημιουργία υποστηρικτικού μαθησιακού περιβάλλοντος	Καλλιεργείται ένα θετικό και ασφαλές περιβάλλον που ενισχύει τη συμμετοχή και το ενδιαφέρον.	«θετικό περιβάλλον» «συμμετοχή» «υποστήριξη» «ασφάλεια»

Η ανάλυση των δεδομένων για το 3ο ερώτημα: «Προτείνετε τρόπους ενίσχυσης της κοινωνικής παρουσίας κατά τη διάρκεια των ΟΣΣ.» παρατίθεται στον Πίνακα 3.

Πίνακας 3: Ανάλυση των δεδομένων για το ερώτημα «Προτείνετε τρόπους ενίσχυσης της κοινωνικής παρουσίας κατά τη διάρκεια των ΟΣΣ»

Θεματική κατηγορία	Περιγραφή	Ενδεικτικά παραδείγματα απαντήσεων
Προσωπική και Άμεση Επικοινωνία	Προτείνεται ο/η Κ.Σ. να διατηρεί έναν άμεσο & προσιτό τρόπο επικοινωνίας, χρησιμοποιώντας το όνομα κάθε φοιτητή/τριας, διαμορφώνοντας φιλικό ύφος & ενισχύοντας την προσωπική επαφή με κάθε μέλος. Η αναγνώριση της παρουσίας & η επικοινωνία πέρα από τα όρια της Ο.Σ.Σ. συμβάλλουν σημαντικά στην ενίσχυση της σχέσης εκπαιδευτή-φοιτητή.	«Ο καθηγητής να απευθύνεται με το όνομα κάθε φοιτητή», «Φιλικό & άμεσο ύφος» «Προσωπική επικοινωνία Κ.Σ. -φοιτητή», «Αναγνώριση /επικοινωνία πέρα από την ΟΣΣ»
Δημιουργία Υποστηρικτικού & Θετικού Κλίματος	Η ενθάρρυνση της ελεύθερης έκφρασης, η αποφυγή επικριτικών σχολίων, η χρήση χιούμορ και η επίδειξη ενσυναίσθησης από τον διδάσκοντα, διαμορφώνουν ένα περιβάλλον ασφάλειας, όπου οι φοιτητές/τριες νιώθουν άνετα να μοιραστούν εμπειρίες, συναισθήματα και σκέψεις.	«Ενθάρρυνση ελεύθερης έκφρασης», «Ασφαλές και χωρίς επικριτικότητα περιβάλλον» «Χιούμορ, ενσυναίσθηση» «Εμπειρίες και συναισθήματα φοιτητών»
Ενεργή Συμμετοχή & Διάλογος	Ο ανοιχτός και χωρίς επικριτικότητα διάλογος ενισχύει τη συμμετοχή. Η υποβολή ερωτήσεων ανοιχτού τύπου, η ανταλλαγή απόψεων και η ισότιμη δυνατότητα συμμετοχής όλων, δημιουργούν μια ζωντανή μαθησιακή εμπειρία.	«Ανοιχτός διάλογος χωρίς κριτική», «Ερωτήσεις ανοιχτού τύπου» «Συζήτηση, ανταλλαγή απόψεων», «Να έχουν όλοι ευκαιρία να μιλήσουν»
Ομαδικές Δραστηριότητες & Συνεργασία	Η δημιουργία breakout rooms, οι ομαδικές εργασίες και παρουσιάσεις, καθώς και οι δραστηριότητες που βασίζονται στη συνεργασία, προσφέρουν ευκαιρίες αλληλεπίδρασης και συλλογικής μάθησης.	«Breakout rooms», «Εργασία σε ομάδες», «Ομαδικές εργασίες εξαμήνου» «Ομαδικές παρουσιάσεις» «Συνεργατικές δραστηριότητες»
Τεχνικές Ενίσχυσης Συμμετοχής	Η χρήση διαδραστικών ψηφιακών εργαλείων (όπως Padlet, Mentimeter, κουίζ), η εφαρμογή δραστηριοτήτων αυτοαξιολόγησης και η κατανομή ρόλων στις ομάδες ενθαρρύνουν την ισότιμη ενεργοποίηση όλων των φοιτητών/τριών.	«Χρήση εργαλείων (π.χ. Padlet, Mentimeter, κουίζ)» «Δραστηριότητες αυτοαξιολόγησης» «Παραδείγματα», «Ρόλοι σε ομάδες για ισότιμη παρουσίαση»
Ανοικτές Κάμερες & Οπτικοακουστική Επικοινωνία	Η παρότρυνση - και όχι η υποχρέωση - για χρήση κάμερας, σε συνδυασμό με την ενεργή φωνητική συμμετοχή και την οπτική επαφή,	«Παρότρυνση για χρήση κάμερας (όχι υποχρεωτικά)» «Ενεργή συμμετοχή με φωνή & εικόνα», «Διάλογος με κάμερες ανοιχτές»

	ενισχύει την αίσθηση παρουσίας και τη διαλογική ροή της συνάντησης.	
Συναισθηματική Σύνδεση & Εμπλοκή	Η κατάθεση προσωπικών εμπειριών, η ενίσχυση της σχέσης διδάσκοντα-φοιτητών και η προώθηση γνωριμίας μεταξύ των συμμετεχόντων λειτουργούν ως καταλύτες για την οικοδόμηση σχέσης εμπιστοσύνης και συμμετοχικότητας.	«Κατάθεση προσωπικών εμπειριών», «Σχέση και πέρα από το μάθημα», «Ενθάρρυνση για γνωριμία και αλληλεπίδραση»
Εμπλουτισμός Περιεχομένου & Δραστηριοτήτων	Η εισαγωγή πιο πρακτικών στοιχείων στο μάθημα, όπως παιχνίδια ρόλων και μελέτες περίπτωσης, καθώς και δραστηριότητες που έχουν αντίκτυπο στην αξιολόγηση, βοηθούν στην αύξηση του ενδιαφέροντος και της εμπλοκής των φοιτητών.	«Πιο πρακτικός και όχι μόνο θεωρητικός χαρακτήρας» «Παιχνίδια ρόλων, μελέτες περίπτωσης», «Δραστηριότητες που να μετρούν στη βαθμολογία»
Ενίσχυση Επικοινωνίας με Ψηφιακά Μέσα	Η δημιουργία ανεπίσημων καναλιών επικοινωνίας, όπως ομάδες σε Viber ή Messenger, αλλά και η αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων όπως το Padlet, το Mentimeter και τα δωμάτια Webex, διευκολύνουν τη συνεχή και αμφίδρομη επαφή.	«Δημιουργία ομάδων Viber/Messenger», «Ψηφιακά εργαλεία (Padlet, Mentimeter, Webex rooms)»
Συχνότερες & Ποιοτικότερες Ο.Σ.Σ	Η ανάγκη για περισσότερες και καλύτερα δομημένες ΟΣΣ είναι έκδηλη. Οι φοιτητές/τριες προτείνουν τον συνδυασμό ατομικών και ομαδικών δραστηριοτήτων και την ενίσχυση του διαλόγου μέσα από ερωτοαπαντήσεις.	«Περισσότερες Ο.Σ.Σ», «Καλύτερος σχεδιασμός», «Συνδυασμός ατομικών & ομαδικών δραστηριοτήτων» «Ερωτοαπαντήσεις»

Η ανάλυση των δεδομένων για το 4ο ερώτημα: «*Πώς θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τα Μ.Κ.Δ. για την ενίσχυση της αλληλεπίδρασης στην εκπαιδευτική διαδικασία;*» παρατίθεται στον Πίνακα 4.

Πίνακας 4: Ανάλυση των δεδομένων για το ερώτημα «*Πώς θα μπορούσαν να χρησιμοποιηθούν τα Μ.Κ.Δ για την ενίσχυση της αλληλεπίδρασης στην εκπαιδευτική διαδικασία;*»

Θεματική κατηγορία	Περιγραφή	Ενδεικτικά παραδείγματα απαντήσεων
Δημιουργία Ομάδων Συζήτησης	Δημιουργία ψηφιακών ομάδων για ανταλλαγή ιδεών, ερωτήσεων & προβληματισμών μεταξύ φοιτητών και καθηγητών.	«Facebook groups», «Viber», «Messenger», «Forum»
Επικοινωνία & Επίλυση Αποριών	Άμεση, πολυκαναλική επικοινωνία για επίλυση αποριών και υποστήριξη, με ενεργή συμμετοχή φοιτητών και διδασκόντων.	«E-mail», «τηλέφωνο», «Webex», «Viber», «Messenger»

Ομαδικές Εργασίες & Πρότζεκτ	Ανάθεση μικρών συνεργατικών εργασιών που υλοποιούνται με ανταλλαγή πληροφοριών και υλικού μέσω ΜΚΔ.	«Padlet», «podcast», «quiz», «live συζητήσεις»
Διαδραστική Μάθηση	Χρήση ψηφιακών εργαλείων και εφαρμογών για εμπλουτισμό του μαθησιακού περιβάλλοντος και ενίσχυση της ενεργητικής συμμετοχής.	«Quiz», «βίντεο επεξηγήσεων» «ψηφοφορίες» «animations»
Υποστήριξη & Ενδυνάμωση Φοιτητών/τριών	Δημιουργία φιλικού και υποστηρικτικού κλίματος μέσω άτυπης επικοινωνίας και ενθάρρυνσης των πιο διστακτικών να εκφραστούν.	«Ομάδες με Κ.Σ. & συμφοιτητές/τριες», «ενεργή ακρόαση»
Επέκταση της Εκπαιδευτικής Κοινότητας	Διατήρηση επικοινωνίας και συνεργασίας πέρα από το πλαίσιο των ΟΣΣ, ενθαρρύνοντας την αλληλεπίδραση σε ανεπίσημο επίπεδο.	«Ομάδες συζήτησης» «δημοσιοποίηση υλικού» «αναρτήσεις»
Καθοδήγηση & Διαχείριση	Οργάνωση υποομάδων, συντονισμός ρόλων και σεβασμός στην ιδιωτικότητα για αποτελεσματική μαθησιακή εμπειρία.	«Συμμετοχή Κ.Σ. σε ομάδες», «κανόνες λειτουργίας ομάδων»

Η ανάλυση των δεδομένων για το 5ο ερώτημα: «Γιατί είναι σημαντικό ο καθηγητής-σύμβουλος να ενθαρρύνει τους φοιτητές να κάνουν ερωτήσεις;» παρατίθεται στον Πίνακα 5.

Πίνακας 5 Ανάλυση των δεδομένων για το ερώτημα «Γιατί είναι σημαντικό ο/η Κ.Σ. να ενθαρρύνει τους/τις φοιτητές/τριες να κάνουν ερωτήσεις;»

Θεματική κατηγορία	Περιγραφή	Ενδεικτικά παραδείγματα απαντήσεων
Κατανόηση και Επίλυση Αποριών	Οι ερωτήσεις βοηθούν τους/τις φοιτητές/τριες να κατανοήσουν καλύτερα τη διδακτέα ύλη & να λύσουν απορίες από τη μελέτη τους, ειδικά στην εξαΕ όπου συχνά διαβάζουν μόνοι τους το υλικό. Μέσω των ερωτήσεων ξεκαθαρίζονται δυσνόητα σημεία, αποφεύγονται παρεξηγήσεις & προλαμβάνονται λάθος πληροφορίες.	«Κατανόηση της ύλης» «επίλυση αποριών» «αποσαφήνιση δυσκολιών», «αποφυγή παρανοήσεων» «καλύτερη μάθηση»
Ενεργή Συμμετοχή και Εμπλοκή	Η ενθάρρυνση των ερωτήσεων δημιουργεί ένα κλίμα διαλόγου & συνεργασίας, καθιστώντας το μάθημα πιο ενδιαφέρον & διαδραστικό. Οι φοιτητές/τριες αισθάνονται ότι συμμετέχουν ενεργά & όχι παθητικά, γεγονός που προάγει την ενεργή μάθηση και την αλληλεπίδραση με τον/την Κ.Σ. και τους/τις συμφοιτητές/τριες τους.	«Ενθάρρυνση ενεργού συμμετοχής», «συμμετοχή στο διάλογο», «ενεργητική μάθηση», «διαδραστική επικοινωνία»
Ενίσχυση Κριτικής Σκέψης	Η διαδικασία της ερώτησης και απάντησης ενισχύει την κριτική σκέψη, αφού οι φοιτητές προβληματίζονται, αμφισβητούν και εμβαθύνουν στη γνώση τους. Αυτό	«Ανάπτυξη κριτικής και αναστοχαστικής σκέψης» «προβληματισμός», «ενίσχυση στοχασμού»

	συμβάλλει στην καλύτερη κατανόηση και στη σταδιακή κατάκτηση της γνώσης.	
Ομαδικότητα και Κοινωνική Συνοχή	Μέσα από τις ερωτήσεις & τις συζητήσεις αναπτύσσεται κλίμα οικειότητας & εμπιστοσύνης μεταξύ φοιτητών/τριών & Κ.Σ. Οι φοιτητές/τριες νιώθουν ότι ανήκουν σε μια ομάδα & αποφεύγεται η απομόνωση, ιδιαίτερα σημαντικό στην εξΑΕ.	«Δημιουργία κλίματος οικειότητας», «ενίσχυση αίσθησης ομάδας», «κοινωνικοποίηση», «μείωση απομόνωσης»
Ψυχολογική Υποστήριξη και Ενδυνάμωση	Η δυνατότητα να εκφράσουν απορίες χωρίς φόβο κριτικής βοηθά στη μείωση του άγχους και της ανασφάλειας, ενισχύει την αυτοπεποίθηση και την αυτοεκτίμηση των φοιτητών, δημιουργώντας ένα θετικό περιβάλλον μάθησης.	«Μείωση άγχους και φόβου», «ενίσχυση αυτοπεποίθησης και αυτοεκτίμησης» «αίσθημα αποδοχής»
Ρόλος του Καθηγητή/τριας-Σύμβουλου	Ο/Η Καθηγητής/τρια-Σύμβουλος υποδέχεται τις ερωτήσεις των φοιτητών χωρίς κριτική, παρέχει σαφή καθοδήγηση και ανατροφοδότηση και προσαρμόζει τη διδασκαλία στις ανάγκες τους, ενισχύοντας έτσι την κατανόηση και την ενεργή συμμετοχή.	«Υποδοχή ερωτήσεων χωρίς κριτική», «παροχή καθοδήγησης» «ανατροφοδότηση» «προσαρμογή διδασκαλίας στις ανάγκες»
Βελτίωση Εκπαιδευτικής Διαδικασίας	Μέσω των ερωτήσεων, ο καθηγητής αντιλαμβάνεται τα σημεία που δυσκολεύουν τους φοιτητές & μπορεί να προσαρμόσει ανάλογα τη διδασκαλία του. Επίσης, οι ερωτήσεις λειτουργούν ως μέσο ανατροφοδότησης & αξιολόγησης της προόδου και κατανόησης των φοιτητών.	«Εντοπισμός δυσκολιών» «προσαρμογή υλικού» «διευκόλυνση μάθησης» «δημιουργία θετικού κλίματος και διαλόγου»
Αποφυγή Λανθασμένων Πληροφοριών	Όταν οι φοιτητές ενθαρρύνονται να ρωτούν, μειώνεται η πιθανότητα να βασίζονται σε λανθασμένες απαντήσεις από συμφοιτητές/τριες, εξασφαλίζοντας την αξιοπιστία της πληροφορίας & την ορθή μάθηση.	«Πρόληψη λανθασμένων απαντήσεων από συμφοιτητές», «διασφάλιση ορθής πληροφόρησης»
Προαγωγή Συνεργατικής Μάθησης	Η προαγωγή της συνεργατικής μάθησης συμβάλλει στην ενίσχυση του διαλόγου, την ανταλλαγή απόψεων και την ουσιαστική συνεργασία μεταξύ φοιτητών και διδασκόντων, προωθώντας ένα δυναμικό και συμμετοχικό μαθησιακό περιβάλλον.	«Ενίσχυση διαλόγου» «ανταλλαγή απόψεων» «συνεργασία μεταξύ φοιτητών και καθηγητών»
Ανάπτυξη Δεξιοτήτων Επικοινωνίας	Η ανάπτυξη δεξιοτήτων επικοινωνίας ενισχύει την ικανότητα διατύπωσης αποριών, ενθαρρύνει την έκφραση απόψεων και προάγει τον ανοιχτό και εποικοδομητικό διάλογο στο πλαίσιο της εκπαιδευτικής διαδικασίας.	«Καλλιέργεια ικανότητας διατύπωσης αποριών» «ενθάρρυνση έκφρασης απόψεων», «ανοιχτός διάλογος»

Ανάλυση των αποτελεσμάτων της ομάδας εστίασης

Η αλληλεπίδραση στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση είναι καθοριστική και αναφέρεται στην ενεργή επικοινωνία μεταξύ εκπαιδευτή και εκπαιδευόμενου. Ενισχύει τη

συμμετοχή και τη μάθηση μέσω του διαλόγου και της συνεργασίας. Η φοιτήτρια Φ2 αναφέρεται στην διαπροσωπική αλληλεπίδραση (συζητήσεις, ερωτήσεις-απαντήσεις και ομαδικές εργασίες), στην αλληλεπίδραση με το περιεχόμενο (χρήση παιχνιδιών, ψηφιακά εργαλεία κ.λπ.) και στην αναστοχαστική αλληλεπίδραση (σύνδεση προσωπικών εμπειριών με το μαθησιακό υλικό). Σημαντικό ρόλο στην ενίσχυση της συμμετοχής παίζουν η ανοικτή κάμερα για να δημιουργηθεί μια αρχική επαφή, οι συζητήσεις (μέσω ερωτήσεων και απαντήσεων), η εργασία σε ομάδες για την επίλυση προβλημάτων και η συζήτηση στην ολομέλεια για την ανάλυση των αποτελεσμάτων. Μέσω αυτών των τεχνικών ενισχύεται η συνεργασία και η αλληλεπίδραση σε όλη την ομάδα.

Σ1: πώς εσείς προσδιορίζετε την αλληλεπίδραση στο πλαίσιο των ΟΣΣ; Τι είναι για εσάς; Πώς το σκέφτεστε;

Φ1: για μένα η αλληλεπίδραση είναι η επικοινωνία ανάμεσα στον εκπαιδευτικό και στον εκπαιδευόμενο με διάφορους τρόπους, με την ενεργοποίηση της κάμερας για να μπορούμε έστω στην αρχή να δούμε με ποιον συνομιλούμε και έπειτα ο διαχωρισμός σε ομάδες για να λύσουμε ένα θέμα και έπειτα να το συζητήσουμε στην ολομέλεια

Φ2: [...] την αλληλεπίδραση θα την ταξινομούσα σε κάποια είδη. Για παράδειγμα, θα την έλεγα διαπροσωπική αλληλεπίδραση, παραδείγματος χάρη που έχει να κάνει με τη συζήτηση, τις ερωτοαπαντήσεις με τις ομαδικές εργασίες που κάνουμε και τα λοιπά [...] αλληλεπίδραση με το περιεχόμενο [...] αναστοχαστική αλληλεπίδραση.

Η κοινωνική παρουσία παίζει κρίσιμο ρόλο, καθώς ενισχύεται μέσω της αλληλεπίδρασης και της ενεργής συμμετοχής, προάγοντας την ικανοποίηση των μαθητών και ενδυναμώνοντας το αίσθημα του ανήκειν στην εκπαιδευτική κοινότητα.

Σ1: Βιώνετε ότι είσαστε ομάδα με τους συμφοιτητές σας στην ΕΚΠ 65 και γενικότερα και στις άλλες θεματικές; Έχετε νιώσει ότι είστε ομάδα, παρέα με τους συμφοιτητές;

Φ1: Εγώ προσωπικά έχω νιώσει ότι είμαι μέλος της ομάδας [...] με τις ΟΣΣ αλλά και με το νίβερ που έχουν δημιουργηθεί σε κάθε τμήμα ομάδες και ο καθένας εκεί πέρα θα εκφράσει την απορία του και θα ανταλλάξουμε μερικά μηνύματα

[...] υπάρχει επικοινωνία για κοινούς προβληματισμούς. Αυτό δημιουργεί μια πολύ ωραία αίσθηση και ότι είμαστε μέλη μιας ομάδας και όχι ο καθένας ξεχωριστή οντότητα. Όλοι αντιμετωπίζουμε τις ίδιες διαδικασίες, τα ίδια προβλήματα, έχουμε έναν κοινό στόχο και ήταν πάρα πολύ ωραίο αυτό.

Η συμμετοχή της φοιτήτριας Φ2 τη δεύτερη χρονιά στο μεταπτυχιακό πρόγραμμα αποτυπώνεται στον λόγο της ως πιο «βατή γιατί ξέρουμε τι έχουμε να αντιμετωπίσουμε και επειδή το έχουμε ζήσει και από πέρυσι, [...] φέτος είναι διαφορετική χρονιά για μένα προσωπικά και πιστεύω ότι έχει να κάνει με τους 2 αυτούς άξονες δηλαδή και με μας ότι έχουμε αναγνωρίσει κάποια πράγματα καλύτερα, αλλά και με τις θεματικές και τους καθηγητές».

Η χρήση της τηλεδιάσκεψης, όταν προετοιμάζεται παιδαγωγικά με κατάλληλο τρόπο, ενισχύει τη συμμετοχή των φοιτητών και προάγει την αλληλεπίδραση και αυτό που καλλιεργεί την αλληλεπίδραση σύμφωνα με την φοιτήτρια Φ3 είναι «το πώς θα σχεδιαστεί η ΟΣΣ. Το πώς θα δομηθεί [...] οδηγεί στην επικοινωνία και στην αλληλεπίδραση. Γιατί στο κέντρο τίθεται ο εκπαιδευόμενος». Επιπλέον, πολύ υποστηρικτικό στοιχείο σύμφωνα με την φοιτήτρια Φ2 είναι «η σύγχρονη επικοινωνία που έχουμε μέσω των ΟΣΣ διαδικτυακά [...] και η ασύγχρονη επικοινωνία που έχουμε στο φόρουμ, στα e-mail, στα μηνύματα που σας στέλνουμε συνεχώς. Αυτή η αλληλεπίδραση. Αυτό μας βοήθησε. Νομίζω το άλφα και το μέγα. Πάνω από όλα».

Η ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων με σεβασμό και αναγνώριση των άλλων μελών ενισχύει το ομαδικό πνεύμα και τη συνεργασία, προωθώντας την ενεργοποίηση του φοιτητή και τις διαπροσωπικές σχέσεις μέσα στη μαθησιακή κοινότητα. Η άποψη αυτή αποτυπώνεται από την φοιτήτρια Φ4 «ο ΣΕΠ σε βάζει στη διαδικασία να συμμετέχεις, γιατί νιώθεις ότι δεν κρίνεσαι να ρωτήσεις κάτι, ότι υπάρχει έτσι μία αμοιβαία κατανόηση» ενώ η φοιτήτρια Φ2 προσθέτει:

Ο καθηγητής [...] παίζει καθοριστικό ρόλο στην καλλιέργεια της επικοινωνίας μας. Μας δημιούργησε πραγματικά ένα ασφαλές περιβάλλον, θα έλεγα. Έτσι όπου απαντούσε άμεσα υποστηρικτικά, μας ενθάρρυνε πάρα πολύ τις προσωπικές μας εκφράσεις ως εκπαιδευόμενοι, δηλαδή δεν αισθανόμασταν ποτέ μειονεκτικά ή με χαμηλή αυτοπεποίθηση.

Επίσης, η προώθηση συνεργατικών δραστηριοτήτων ενισχύουν τη συμμετοχικότητα όπως υποστηρίζει η φοιτήτρια Φ1:

Για μένα ξεκάθαρα το ότι μας χώριζαν σε ομάδες ήταν ένα κίνητρο και η πρώτη βοήθεια [...] στην αρχή ένιωθα πάρα πολύ άσχημα και μετά στην πορεία όταν είδα ότι μέσα από τις ομάδες κανείς δεν ενδιαφερόταν αν εγώ είχα κάποια σχέση με το αντικείμενο της εκπαίδευσης και ότι μπορούσα να έχω άποψη που πολλές φορές μπορεί να ήταν λάθος, αλλά ο τρόπος που με αντιμετώπιζαν και οι συμφοιτητές μου δεν ήταν καθόλου να με φέρουν σε δύσκολη θέση, να νιώσω μειονεκτικά και έτσι ξεκίνησα να έχω περισσότερη αυτοπεποίθηση.

Η χρήση ψηφιακών εργαλείων ενισχύει τη σύνδεση των μελών και την ομαδική συνεργασία. Η φοιτήτρια Φ2 αναφέρει ότι «με τις συνεργατικές δραστηριότητες προχωράει πιο καλά, μέσω της χρήσης του *radlet* που κάνουμε, με κάποια κουίζ, δηλαδή τα διαδραστικά στην ουσία νομίζω ότι μας ενεργοποιούν πιο πολύ και συμμετέχουμε, είμαστε πιο ενεργητικοί». Επιπλέον, οι προσωπικές αναφορές συμβάλλουν στη μείωση του άγχους και της απομόνωσης όπως υποστηρίζει η φοιτήτρια Φ1: «οι συμφοιτητές μου, που είναι εκπαιδευτικοί αναφέρουν την ώρα της ΟΣΣ προσωπικά τους παραδείγματα και ο εκπαιδευτικός ασχολείται με αυτά και τα συζητάνε μέσα στην αίθουσα και για μένα είναι πάρα πολύ βοηθητικό γιατί ποτέ δεν θα σκεφτόμουνα ότι κάτι τέτοιο μπορεί να συμβεί».

Η συμμετοχή και η κινητοποίηση της κοινότητας ενισχύονται όταν παρέχεται συνεχής, άμεση και ξεκάθαρη ανατροφοδότηση. Η συνεντεύκτρια Σ2 εκφράζει την άποψη ότι «η ανατροφοδότηση είναι μια δεύτερη γνώση όχι απλά η αναφορά λαθών, οπότε το επικοινωνείς και με τους φοιτητές και έτσι υπάρχει μια βάση επικοινωνίας» ενώ η φοιτήτρια Φ4 θεωρεί ότι πιο σωστή διαδικασία είναι ότι «στην ανατροφοδότηση μας βάζατε και ποιο είναι το σωστό, δηλαδή τη σωστή απάντηση. [...] Μου άρεσε πάρα πολύ και νομίζω ότι είναι πάρα πολύ βοηθητικό. Μας κάνετε τα σχόλια πάνω σε αυτό και με βάση το τι έχουμε γράψει».

Για την βελτίωση της κοινωνικής παρουσίας και της αλληλεπίδρασης στο πλαίσιο των ΟΣΣ η συνεντεύκτρια Σ3 βεβαίωσε ότι η ενίσχυση της επικοινωνίας θα μπορούσε να επιτευχθεί αν οι φοιτητές/τριες σε «κάποια από τις 4 εργασίες, ήταν συνεργατικοί και αυτό θα τους βοηθούσε πάρα πολύ». Η φοιτήτρια Φ2 πρότεινε «τακτικές συναντήσεις

για περισσότερες ανταλλαγές απόψεων & εμπειρίες [...] ακόμα 2-3 νομίζω ότι χρειάζονται». Επιπλέον, τονίστηκε ο ρόλος του Κ.Σ. από την φοιτήτρια Φ4.:

Δηλαδή να μπορεί ο καθηγητής να καταλάβει τη θέση που βρίσκεται ο εκπαιδευόμενος γιατί είμαστε ενήλικες πια. [...] Όχι μόνο να το καταλάβουν, να το δείχνουν ότι το καταλαβαίνουν, είτε από τις απαιτήσεις, είτε από το πώς θα εξηγήσουν. Ένωθα ότι [μπορεί την ΣΕΠ] να την ενοχλώ, [όμως] δεν μου το πέρασε ποτέ αυτό... [...] θέλω να πω ότι είναι σημαντικό να νιώθουμε ότι μας καταλαβαίνουν.

Ίδιες συνάφειες ισχύουν για τα συναισθήματα της ασφάλειας και της αποδοχής που αποτυπώνονται στα λόγια της φοιτήτριας Φ3 «έχουμε την αίσθηση ότι μπορούμε να πούμε αυτό που θέλουμε, χωρίς να κριθούμε, δηλαδή δεν θα σκεφτούμε, άμα είναι σχετικό ή όχι» αλλά και η φοιτήτρια Φ1 πιστεύει ότι πρέπει ο Κ.Σ. να χρησιμοποιεί τεχνικές για το σπάσιμο του πάγου (icebreakers). Για παράδειγμα να θέτει μία ερώτηση στους εκπαιδευόμενους, για την δική τους προσωπική εμπειρία: «για να σπάει ο πάγος και γιατί είναι ωραίο να ακούς τι βιώνει ο καθένας. Γιατί είναι ξεχωριστό ταξίδι για τον καθένα μας. Μια εμπειρία του από μία τάξη, είτε όταν ήταν αυτός εκπαιδευόμενος είτε σαν εκπαιδευτικός».

Ερμηνεία και συζήτηση των αποτελεσμάτων

Ερμηνεία και συζήτηση των αποτελεσμάτων των ερωτήσεων κλειστού τύπου του ερωτηματολογίου

Η ερμηνεία των δεδομένων που προκύπτουν από την ανάλυση των αποτελεσμάτων των ερωτήσεων κλειστού τύπου του ερωτηματολογίου, επικεντρώνεται σε κρίσιμες διαστάσεις των διαδικτυακών Ο.Σ.Σ. οι οποίες αποτελούν τον πυρήνα της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, ενισχύοντας τη σύνδεση φοιτητών/ριών με τους Κ.Σ. και μεταξύ τους (Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019 · Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019). Οι διαστάσεις αυτές είναι η επικοινωνία, η συναισθηματική υποστήριξη, η αίσθηση του ανήκειν και η χρήση των ψηφιακών μέσων και ουσιαστικά εκφράζουν τις τρεις διαστάσεις του μοντέλου κοινότητας διερεύνησης (Garrison et al. 1999), το οποίο πρεσβεύει ότι η ουσιαστική μάθηση σε διαδικτυακά περιβάλλοντα προκύπτει μέσα από την αλληλεπίδραση της γνωστικής, κοινωνικής και διδακτικής παρουσίας.

Η γνωστική παρουσία σχετίζεται με την ικανότητα των συμμετεχόντων να κατανοούν, να αναλύουν και να οικοδομούν νόημα μέσω στοχαστικής διερεύνησης (Garrison et al., 2001). Το 95% των φοιτητών θεωρούν την ενεργή επικοινωνία σημαντική για την ανάπτυξη εμπιστοσύνης και συμμετοχικότητας. Η υψηλή εξοικείωση (97%) με Τεχνολογίες Πληροφορίας και Επικοινωνίας (Τ.Π.Ε.) υποδεικνύει ένα περιβάλλον όπου ενισχύεται η γνωστική εμπλοκή (Thurmond, 2003).

Ωστόσο, η δυσκολία έκφρασης συναισθημάτων από το 32% του δείγματος ενδέχεται να λειτουργεί ανασταλτικά στη μετάβαση σε ανώτερα επίπεδα γνωστικής παρουσίας. Η ασφάλεια έκφρασης αποτελεί βασική προϋπόθεση για την ανάπτυξη στοχαστικής σκέψης (Stenbom et al., 2021 · Κόκκος κ. συν., 2019).

Η κοινωνική παρουσία αφορά την αυθεντική έκφραση συναισθημάτων, την οικειότητα και την αίσθηση κοινότητας. Το 89% των συμμετεχόντων βιώνει αίσθημα του ανήκειν, ενώ το 82% αναφέρει ότι τα Μ.Κ.Δ. προσφέρουν συναισθηματική υποστήριξη (Βλαχοπάνου & Παπαδάκης, 2019 · Τίγκας, 2016). Εντυπωσιακό είναι και το εύρημα ότι το 100% θεωρεί τη χρήση του χιούμορ ενισχυτική για την οικειότητα και εμπιστοσύνη.

Η κοινωνική παρουσία και η αλληλεπίδραση στις Ο.Σ.Σ. της ΕΚΠ65 αποτελούν σημαντικούς δείκτες ποιότητας της εκπαιδευτικής εμπειρίας, καθώς ενισχύει τη συναισθηματική δέσμευση και τη συνέργεια μεταξύ συμμετεχόντων (Fiock, 2020).

Τέλος, η διδακτική παρουσία περιλαμβάνει την οργάνωση, καθοδήγηση και ενίσχυση της μαθησιακής εμπειρίας. Αν και αναγνωρίζεται ο ρόλος του Κ.Σ. στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης, η περιορισμένη χρήση των Μ.Κ.Δ. για επικοινωνία με αυτόν (έναντι της ευρείας χρήσης τους μεταξύ φοιτητών) δείχνει περιθώρια ενίσχυσης της διδακτικής παρουσίας σε άτυπα περιβάλλοντα. Η παρουσία του εκπαιδευτικού σε πολλαπλά επίπεδα, επίσημα και ανεπίσημα, θεωρείται θεμελιώδης για τη διατήρηση εμπλοκής και τη διευκόλυνση της μάθησης (Akyol & Garrison, 2008).

Σημαντικά ευρήματα της έρευνας και διαφοροποιήσεις αντιλήψεων ως προς το φύλο, την ηλικιακή ομάδα και την εξοικείωση του πληθυσμού με τις Τ.Π.Ε. είναι:

- **Φύλο:** Οι γυναίκες φοιτήτριες ανέφεραν υψηλότερα επίπεδα κοινωνικής παρουσίας από τους άνδρες (στατιστικά σημαντική διαφορά, $p < .05$).

- **Ηλικία:** Οι φοιτητές άνω των 40 ετών εμφάνισαν αυξημένη ικανοποίηση από την επικοινωνία με τον διδάσκοντα σε σύγκριση με νεότερους φοιτητές.
- **Εξοικείωση με ΤΠΕ:** Όσοι δήλωσαν υψηλό βαθμό εξοικείωσης ανέφεραν μεγαλύτερη ευκολία συμμετοχής και εμπλοκής. Αυτά τα ευρήματα εναρμονίζονται με τη βιβλιογραφία που τονίζει ότι η προσωπική αυτοπεποίθηση στις ψηφιακές δεξιότητες επηρεάζει τη συμμετοχική εμπειρία στην εξ αποστάσεως μάθηση (Almusharraf & Khahro, 2020, Aldosari et al., 2022).

Εν κατακλείδι, η εμπειρία των φοιτητών/τριών σε διαδικτυακές Ο.Σ.Σ. αναδεικνύει σημαντικά θετικά στοιχεία, όπως η αίσθηση του ανήκειν, η αλληλεπίδραση μέσω Μ.Κ.Δ. και η σημασία του χιούμορ και της εμπιστοσύνης για τη δημιουργία ενός υποστηρικτικού περιβάλλοντος (Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019 · Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019). Ταυτόχρονα, επισημαίνονται προκλήσεις όπως η δυσκολία έκφρασης και η αποστασιοποίηση από τους Κ.Σ. σε άτυπα περιβάλλοντα. Η ενίσχυση της συναισθηματικής νοημοσύνης, η καλλιέργεια εμπιστοσύνης και η προώθηση ουσιαστικής αλληλεπίδρασης αποτελούν κρίσιμα πεδία βελτίωσης. Τα ποσοτικά ευρήματα επιβεβαιώνουν την ύπαρξη ισχυρής κοινωνικής παρουσίας και ικανοποιητικής γνωστικής εμπλοκής. Ωστόσο, προκλήσεις παραμένουν στη διδακτική παρουσία και στην ενίσχυση της συναισθηματικής έκφρασης. Η αξιοποίηση και των τριών διαστάσεων του μοντέλου Col με συστηματικό τρόπο μπορεί να συμβάλει στην ουσιαστική βελτίωση της εμπειρίας των φοιτητών στις διαδικτυακές Ο.Σ.Σ.

Ερμηνεία και συζήτηση των αποτελεσμάτων των ερωτήσεων ανοικτού τύπου του ερωτηματολογίου

Η ενίσχυση της αλληλεπίδρασης και της συνεργασίας στις Ο.Σ.Σ. αποτελεί καθοριστικό παράγοντα για την ενεργή συμμετοχή και την αποτελεσματική εμπλοκή των φοιτητών/τριών στην εξΑΕ. Μέσω ομαδικών εργασιών, σύντομων ασκήσεων σε μικρές ομάδες και εναλλαγής ρόλων, προάγεται η επικοινωνία και καλλιεργείται το αίσθημα του «ανήκειν» (Chickering & Gamson, 1991 · Garrison et al., 2010a · Ζυγούρης & Μαυροειδής, 2011 · Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019 · Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019). Η συλλογική μάθηση μειώνει το άγχος και την απομόνωση, ενώ ενισχύει την εμπιστοσύνη, την αυτοπεποίθηση και την κοινωνική συνοχή της ομάδας

(Αγγελάκη, 2011 · Angelaki & Mavroidis, 2013 · Koutsogiannopoulou & Manousou, 2024· Νιάρη & Μανούσου, 2015 · Rugube et al., 2020).

Η ενεργός συμμετοχή διευκολύνεται από τη χρήση διαδραστικών μεθόδων, όπως ανοικτές ερωτήσεις, ανταλλαγή απόψεων και ανατροφοδότηση, μέσα σε ένα θετικό και υποστηρικτικό μαθησιακό περιβάλλον. Η ενσυναίσθηση, το χιούμορ και η φιλική επικοινωνία από τον/την Κ.Σ. ενισχύουν την αίσθηση ασφάλειας και αποδοχής (Συρμπούλου & Νιάρη, 2023 · Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019 · Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019). Παράλληλα, η οργανωμένη δομή των Ο.Σ.Σ. με καταμερισμό ρόλων, παρουσιάσεις και συλλογική επεξεργασία θεμάτων στην ολομέλεια συμβάλλει στην συστηματική και δημιουργική μάθηση (Νιάρη & Μαυροειδής, 2015).

Η αξιοποίηση ψηφιακών εργαλείων, όπως breakout rooms, quiz, Padlet, Mentimeter, καθώς και πλατφόρμες επικοινωνίας (π.χ. Viber, Webex) ενισχύουν τη διαδραστικότητα, διευκολύνουν την επίλυση αποριών και διαμορφώνουν ευέλικτα δίκτυα υποστήριξης (Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019 · Μπαγγέα κ. συν., 2022). Τα Μ.Κ.Δ., όταν χρησιμοποιούνται με σεβασμό στην ιδιωτικότητα και κατάλληλη καθοδήγηση, υποστηρίζουν την αμφίδρομη επικοινωνία και δημιουργούν ψηφιακές κοινότητες μάθησης εκτός των Ο.Σ.Σ. (Angelaki & Mavroidis, 2013).

Ιδιαίτερη σημασία έχει η ενθάρρυνση των φοιτητών/τριών να θέτουν ερωτήματα. Η έκφραση αποριών προάγει την κριτική σκέψη, αποσαφηνίζει τη γνώση και ενισχύει τη συνεργατική μάθηση (Αγγελάκη, 2011). Η αποδοχή των ερωτήσεων χωρίς επικριτική στάση καλλιεργεί κλίμα εμπιστοσύνης, με αποτέλεσμα οι φοιτητές/τριες να αισθάνονται ενεργά μέλη της κοινότητας μάθησης (Νιάρη & Μαυροειδής, 2015).

Τέλος, η τακτική διεξαγωγή Ο.Σ.Σ., η εναλλαγή ατομικών και ομαδικών εργασιών, η ενσωμάτωση πρακτικών δραστηριοτήτων (π.χ. μελέτες περίπτωσης, παιχνίδια ρόλων) και η πολυκαναλική επικοινωνία συμβάλλουν αποφασιστικά στη διατήρηση ενδιαφέροντος, παρακίνησης και συνολικής αποτελεσματικότητας στη μαθησιακή διαδικασία (Garrison et al., 1999 · Συρμπούλου & Νιάρη, 2023).

Ερμηνεία και συζήτηση των αποτελεσμάτων της ομάδας εστίασης

Η ερμηνεία των δεδομένων των συνεντεύξεων που συλλέχθηκαν στην ομάδα εστίασης επιβεβαιώνει τον κρίσιμο ρόλο της κοινωνικής και γνωστικής παρουσίας στο πλαίσιο

του μοντέλου CoI. Η διατήρηση της αλληλεπίδρασης, η δημιουργία αισθήματος κοινότητας και η συνεχής υποστήριξη από τους διδάσκοντες αποτελούν πυλώνες για την επιτυχία των Ο.Σ.Σ. Η εμπειρία των φοιτητών της ΕΚΠ65 συνάδει με τις διαπιστώσεις σύγχρονων μελετών, που αναδεικνύουν τη σημασία της διαδραστικότητας, της ποιοτικής σχέσης εκπαιδευτικού-εκπαιδευόμενου και της αξιοποίησης ψηφιακών εργαλείων για την ενίσχυση της μαθησιακής εμπειρίας. Πιο συγκεκριμένα εξήχθησαν τα παρακάτω αποτελέσματα τα οποία παρουσιάζονται σε άξονες:

1. Πολυδιάστατη αντίληψη της αλληλεπίδρασης

Οι φοιτητές αντιλαμβάνονται την αλληλεπίδραση ως σύνθετο φαινόμενο που περιλαμβάνει γνωστική, κοινωνική και διδακτική διάσταση. Η διαπροσωπική επικοινωνία και η δυνατότητα διαλόγου ενισχύουν την αίσθηση συμμετοχής (Martin et al., 2018) και συνδέονται με την ελεύθερη ανταλλαγή απόψεων, με τον σεβασμό και την αναγνώριση των άλλων μελών (Garrison et al., 1999). Παρόμοιες μελέτες δείχνουν ότι η συμμετοχή αυξάνεται όταν υπάρχει αμοιβαία εμπλοκή και ανατροφοδότηση (Fiock, 2020).

2. Ισχυρή αίσθηση ομάδας

Η κοινωνική παρουσία αποτελεί κρίσιμο παράγοντα για τη διατήρηση της εμπλοκής και της συνέχειας στην εξ αποστάσεως μάθηση. Η χρήση άτυπων καναλιών όπως ομάδες Viber, Facebook ή Discord, ενισχύει την κοινωνική σύνδεση (Lowenthal & Snelson, 2017). Οι φοιτητές/τριες της ΕΚΠ65 επισημαίνουν ότι τα εργαλεία αυτά συμβάλλουν στην καλλιέργεια εμπιστοσύνης και στην αλληλοϋποστήριξη.

3. Καθοριστικός ο ρόλος των εκπαιδευτικών

Η ενσυναίσθηση, η προσβασιμότητα και η ενθάρρυνση από τον διδάσκοντα είναι κρίσιμοι παράγοντες επιτυχίας. Οι φοιτητές/τριες υποστηρίζουν ότι πρέπει ο Κ.Σ. να χρησιμοποιεί τεχνικές για το σπάσιμο του πάγου (icebreakers) (Şat, İlhan & Yükseltürk, 2022). Επίσης, αναφέρονται στην κατάλληλη διδακτική προετοιμασία, η οποία ενισχύει τη συμμετοχή τους και προάγει την αλληλεπίδραση, μέσω ερωτημάτων, διαλόγου και προσωπικών αναφορών (Chickering & Gamson, 1991 · Καρβούνης & Αναστασιάδης, 2019 · Φιλιπούσης & Αναστασιάδης, 2019). Η έρευνα της Chergel et al. (2021) έδειξε ότι οι εκπαιδευτικοί που υιοθετούν ένα υποστηρικτικό στυλ

διδασκαλίας ενισχύουν τη συναισθηματική σύνδεση και την παραμονή των φοιτητών στα προγράμματα.

4. Ενεργός συμμετοχή μέσω διαδραστικών πρακτικών

Οι εκπαιδευτικές στρατηγικές όπως το gamification (Kahoot), οι αναστοχαστικές ασκήσεις και οι μικρές ομάδες συνεργασίας ενθαρρύνουν την ενεργή συμμετοχή. Οι φοιτητές/τριες αναφέρουν ότι τέτοιες πρακτικές τους βοήθησαν να ξεπεράσουν το αίσθημα απομόνωσης και ενισχύθηκε το αίσθημα του ανήκειν στην εκπαιδευτική κοινότητα (Garrison et al., 2010a · Ζυγούρης & Μαυροειδής, 2011). Η έρευνα των Sun et al. (2022) επιβεβαιώνει ότι η ποικιλία στις διαδραστικές πρακτικές ενισχύει την αφοσίωση.

5. Συνεχής, έγκαιρη και σαφής ανατροφοδότηση - Προτάσεις βελτίωσης

Οι φοιτητές/τριες που συμμετείχαν στην έρευνα υποστηρίζουν ότι η συμμετοχή και η ενεργοποίηση της κοινότητάς τους αυξάνεται όταν υπάρχει συνεχής, έγκαιρη και σαφής ανατροφοδότηση (Chickering & Gamson, 1991 · Fiock, 2020 · Maritin, 2020 · Rugube et al., 2020 · Συρμπούλου & Νιάρη, 2023 · Ζυγούρης & Μαυροειδής, 2011). Η μελέτη των Martin et al. (2023) έδειξε ότι οι φοιτητές που λαμβάνουν συχνή, προσωποποιημένη ανατροφοδότηση αναπτύσσουν μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και αυτονομία στη μάθηση. Επιπρόσθετα, οι φοιτητές/τριες πρότειναν την αύξηση της συχνότητας των ΟΣΣ, την ενσωμάτωση συνεργατικών έργων και την ανατροφοδότηση με περισσότερα ποιοτικά στοιχεία.

Συγκριτική Ανάλυση των Ευρημάτων

Η συνδυαστική μελέτη των δύο ερευνητικών εργαλείων ενισχύει την κατανόηση της κοινωνικής και παιδαγωγικής δυναμικής της εξΑΕ. Η κοινωνική παρουσία – ιδιαίτερα του διδάσκοντα – και η δημιουργία κοινοτήτων μάθησης αναδεικνύονται ως κρίσιμοι παράγοντες επιτυχίας, όπως διαπιστώνεται και σε διεθνείς μελέτες (Fiock, 2020 · Sun et al., 2022). Παράλληλα, η ενίσχυση της φοιτητικής συνεργασίας και η συστηματική χρήση ψηφιακών εργαλείων αλληλεπίδρασης αποτελούν επιτακτικές προτάσεις για τη βελτίωση της ποιότητας της εξΑΕ.

Η σύγκριση των δύο μεθοδολογικών προσεγγίσεων αναδεικνύει συμφωνίες και διαφοροποιήσεις στους τομείς της κοινωνικής παρουσίας, της αλληλεπίδρασης και της συμμετοχής.

- Κοινωνική Παρουσία Εκπαιδευτικών

Και οι δύο μελέτες υπογραμμίζουν τον καθοριστικό ρόλο των εκπαιδευτικών. Η ποσοτική ανάλυση έδειξε ότι οι περισσότεροι/ρες φοιτητές/τριες αισθάνονται πως οι εκπαιδευτικοί δημιουργούν ένα υποστηρικτικό και συνδεδεμένο περιβάλλον. Η συνέντευξη ενίσχυσε αυτή τη διαπίστωση, αναδεικνύοντας χαρακτηριστικά όπως η ενσυναίσθηση, η διαθεσιμότητα και η διδακτική ενθάρρυνση (Cherghel et al., 2023 · Martin et al., 2023).

- Αλληλεπίδραση μεταξύ Φοιτητών/τριών

Τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας-κατέδειξε χαμηλότερα επίπεδα διαλογικής αλληλεπίδρασης μεταξύ φοιτητών. Αντίθετα, η ποιοτική συνέντευξη φώτισε την ύπαρξη ανεπίσημων διαύλων επικοινωνίας (π.χ. Viber, Discord), οι οποίοι ενισχύουν την αίσθηση κοινότητας (Lowenthal & Snelson, 2017).

- Συμμετοχή και Εμπλοκή

Τα αποτελέσματα της ποιοτικής έρευνας ανέδειξε στρατηγικές όπως το gamification και οι ομαδικές ασκήσεις, οι οποίες ενισχύουν τη συμμετοχή. Αντίστοιχα, από την ποσοτική ανάλυση φάνηκε πως φοιτητές με μεγαλύτερη εξοικείωση στις ΤΠΕ αισθάνονταν μεγαλύτερη εμπλοκή, ιδίως στις Ο.Σ.Σ. (Almusharraf & Khahro, 2020).

- Δημογραφικά και Ψυχοκοινωνικά Δεδομένα

Τα αποτελέσματα της ποσοτικής έρευνας προσφέρει μια σημαντική διασταύρωση: γυναίκες και μεγαλύτερης ηλικίας φοιτητές δήλωσαν υψηλότερη ικανοποίηση από την επικοινωνία με διδάσκοντες. Η συνέντευξη, από την άλλη, έδωσε φωνή στα συναισθήματα απομόνωσης, τα οποία περιορίστηκαν μέσω βιωματικής και υποστηρικτικής μάθησης.

Εν κατακλείδι, οι εκπαιδευτικές πρακτικές που ενθαρρύνουν την ενεργό συμμετοχή, την εξατομικευμένη ανατροφοδότηση και την αλληλεπίδραση, θα πρέπει να αποτελούν τον πυρήνα κάθε σχεδιασμού Ο.Σ.Σ. Τέλος, ως μελλοντική έρευνα θα μπορούσε να προταθεί η εστίαση σε μακροχρόνιες επιδράσεις αυτών των παραγόντων στην ακαδημαϊκή επιτυχία και ψυχολογική ανθεκτικότητα των φοιτητών στην εξΑΕ.

Συμπεράσματα

Η μελέτη ανέδειξε ότι η κοινωνική παρουσία στις Ομαδικές Συμβουλευτικές Συναντήσεις (Ο.Σ.Σ.) δεν είναι απλώς επιθυμητή, αλλά καθοριστική για την ποιότητα της μαθησιακής εμπειρίας. Από τα ερωτηματολόγια προέκυψε ότι το 82% των φοιτητών/τριών αισθάνθηκαν μεγαλύτερη εμπλοκή όταν υπήρχε ενεργή συμμετοχή και αλληλεπίδραση, ενώ το 76% δήλωσε πως η αίσθηση «κοινότητας» ενίσχυσε την αυτοπεποίθησή τους ως εκπαιδευόμενοι/ες. Παράλληλα, το 95% αναγνώρισε ότι η ενεργός επικοινωνία ενισχύει την εμπιστοσύνη και διευκολύνει τη δημιουργία δεσμών τόσο μεταξύ συμφοιτητών όσο και με τον/την Κ.Σ. Εξίσου σημαντικό εύρημα αποτελεί το γεγονός ότι το σύνολο των συμμετεχόντων θεωρεί καθοριστική τη διατήρηση σεβασμού και εμπιστοσύνης στο πλαίσιο των διαδικτυακών Ο.Σ.Σ., ενώ το 82% υπογράμμισε ότι οι κοινότητες μάθησης που αναπτύσσονται μέσω των μέσων κοινωνικής δικτύωσης προσφέρουν πολύτιμη συναισθηματική υποστήριξη, διευκολύνοντας την πρόοδο και την ολοκλήρωση των σπουδών.

Οι ομάδες εστίασης επιβεβαίωσαν ότι η ανθρώπινη παρουσία των Κ.Σ. - όχι μόνο ως προς την καθοδήγηση αλλά και ως συμμετοχού και συνοδοιπόρου - δημιουργεί ένα ασφαλές περιβάλλον, όπου η έκφραση και η ανταλλαγή απόψεων γίνονται με αυθεντικότητα και συμβάλλουν στη μαθησιακή διαδικασία. Επιπροσθέτως, επιβεβαιώθηκε η σημασία των συνεργατικών τεχνικών, όπως οι ομαδικές εργασίες, τα breakout rooms και οι δραστηριότητες με ψηφιακά εργαλεία, οι οποίες συνέβαλαν στη μείωση του αισθήματος απομόνωσης και στην καλλιέργεια ενεργού συμμετοχής. Οι φοιτητές/τριες τόνισαν τη σημασία της προσωπικής επικοινωνίας με τον Κ.Σ., της ποιοτικής και άμεσης ανατροφοδότησης, καθώς και της δημιουργίας ενός θετικού και υποστηρικτικού κλίματος που ενθαρρύνει την ελεύθερη έκφραση και ενισχύει την αυτοπεποίθηση.

Η αλληλεπίδραση, όπως καταγράφηκε στην παρούσα έρευνα μπορεί να λειτουργήσει ως γέφυρα ανάμεσα στη γνωστική και τη συναισθηματική εμπλοκή. Οι φοιτητές/τριες ανέφεραν ότι οι στιγμές όπου ένιωσαν «ορατοί» και «ακουστοί» μέσα στην ομάδα, ήταν αυτές που τους κινητοποίησαν να σκεφτούν πιο κριτικά και να συμμετέχουν ουσιαστικά. Η χρήση ψηφιακών εργαλείων, όταν συνοδεύεται από παιδαγωγική πρόθεση, ενισχύει τη ποιότητα της μαθησιακής διαδικασίας και γίνεται βιωματική στοιχείο πολύ σημαντικό στην εξ αποστάσεως διαδικασία. Ενδεικτικές αναφορές υπογράμμισαν ότι η ύπαρξη ομάδων επικοινωνίας μέσω εφαρμογών, όπως το Viber ή

το Messenger, ενίσχυσε την αίσθηση κοινότητας, την αλληλοϋποστήριξη και την ανταλλαγή εμπειριών.

Ωστόσο, διαπιστώθηκε ότι ένα σημαντικό ποσοστό (33%) εξακολουθεί να δυσκολεύεται να εξωτερικεύσει τα συναισθήματά του σε διαδικτυακό πλαίσιο, ενώ το 42,3% θεωρεί ότι η δια ζώσης επικοινωνία παραμένει πιο αποτελεσματική σε σύγκριση με την εξ αποστάσεως. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει την ανάγκη για περαιτέρω παιδαγωγικές παρεμβάσεις που θα ενισχύσουν την αυθεντική επικοινωνία και τη συναισθηματική έκφραση στις ψηφιακές Ο.Σ.Σ.

Απαντώντας στα ερευνητικά ερωτήματα, στο πλαίσιο της παρούσας έρευνας διαπιστώνεται ότι η κοινωνική παρουσία και η αλληλεπίδραση είναι θεμέλια για την οικοδόμηση κοινοτήτων μάθησης. Η κοινωνική παρουσία δεν αναδύεται αυτόματα, αλλά οικοδομείται μέσα από τη συστηματική καλλιέργεια αλληλεπιδραστικών πρακτικών, τη συνεχή ανατροφοδότηση και την ενσυναίσθηση από την πλευρά των Κ.Σ. Η εξ αποστάσεως εκπαίδευση μπορεί να είναι βαθιά ανθρώπινη, όταν σχεδιάζεται παιδαγωγικά, καλλιεργείται η ενσυναίσθηση, ο αυθεντικός διάλογος δημιουργεί ένα εξαιρετικό μαθησιακό πλαίσιο στο οποίο η ποιοτική αλληλεπίδραση είναι πολύ σημαντική. Οι Ο.Σ.Σ., όταν σχεδιάζονται με επίκεντρο τη συμμετοχικότητα και τη συνεργατικότητα έχουν τη δυναμική να μεταμορφώσουν την εκπαιδευτική εμπειρία, συμβάλλοντας ουσιαστικά στην επιτυχία και την ικανοποίηση των φοιτητών/τριών, αρκεί να τους δοθεί ο «χώρος» ώστε να λειτουργήσουν ως πεδία σχέσης και νοήματος.

Βιβλιογραφικές Αναφορές

- Akyol, Z., & Garrison, D. R. (2008). The development of a Community of Inquiry over time in an online course: Understanding the progression and integration of social, cognitive and teaching presence. *Journal of Asynchronous Learning Networks*, 12(3-4), 3-22. <https://eric.ed.gov/?id=EJ837483>
- Aldosari, A.M., Alramthi, S.M. & Eid, H.F. (2022) Improving social presence in online higher education: Using live virtual classroom to confront learning challenges during COVID-19 pandemic. *Front. Psychol.* 13, 994403. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.994403>
- Almusharraf, N., & Khahro, S. (2020). Students' satisfaction with online learning experiences during the COVID-19 pandemic. *International Journal of Emerging Technologies in Learning*, 15(21), 246–267. <https://www.learntechlib.org/p/218355/>
- Angelaki, C., & Mavroidis, I. (2013). Communication and social presence: The impact on adult learners' emotions in distance learning. *European Journal of Open, Distance and E-Learning*, 16(1), 78-93. <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1017420.pdf>
- Bozkurt, A., Jung, I., Xiao, J., Vladimirschi, V., Schuwer, R., Egorov, G., Lambert, S. R., Al-Freih, M., Pete, J., Olcott, D., Rodes, V., Aranciaga, I., Bali, M., Alvarez, A. V., Jr., Roberts, J., Pazurek, A., Raffaghelli, J. E., Panagiotou, N., de Coëtlogon, P., ... Paskevicius, M. (2022). A global outlook to the interruption of education due to the COVID-19 pandemic. *Asian Journal of Distance Education*, 15(1), 1-126. <https://zenodo.org/records/3878572>
- Chickering, A. W., & Gamson, Z. F. (1991). Seven Principles for Good Practice in Undergraduate Education. *New Directions for Teaching and Learning*, 47, 63-69. https://www.researchgate.net/publication/228044220_Seven_Principles_of_Good_Practice_in_Undergraduate_Education
- Denzin, N.K. (1978). *The research art: A theoretical introduction to sociological methods*. McGraw-Hill.
- Feng, X., Xie, J., & Liu, Y. (2017). Using the Community of Inquiry Framework to Scaffold Online Tutoring. *International Review of Research in Open and Distributed Learning*, 18(2), 162–188. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v18i2.2362>
- Fiock, H. (2020). Designing a Community of Inquiry in online courses. *IRRODL*, 21(1), 135-153. <https://doi.org/10.19173/irrodl.v20i5.3985>.
- Garrison, D. R., & Akyol, Z. (2013). Toward the development of a metacognition construct for communities of inquiry. *The Internet and Higher Education*, 17, 84-89. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2012.11.005>
- Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (1999). Critical inquiry in a text-based environment: Computer conferencing in higher education. *The Internet and Higher Education*, 2(2-3), 87–105. [https://doi.org/10.1016/S1096-7516\(00\)00016-6](https://doi.org/10.1016/S1096-7516(00)00016-6)
- Garrison, D. R., Anderson, T., & Archer, W. (2001). Critical thinking, cognitive presence, and computer conferencing in distance education. *American Journal of Distance Education*, 15(1), 7–23. <https://doi.org/10.1080/08923640109527071>
- Garrison, D. R., Cleveland-Innes, M., & Fung, T. S. (2010b). Exploring causal relationships among teaching, cognitive and social presence: Student perceptions of the Community of Inquiry framework. *The Internet and Higher Education*, 13(1-2), 31-36. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2009.10.002>

- Garrison, D., Anderson, T. & Archer, W. (2010a). The first decade of the community of inquiry framework: A retrospective. *The Internet and Higher Education*, 13(1-2), 5-9. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2009.10.003>
- Gherghel, C., Yasuda, Sh., & Kita, Y. (2023). Interaction during online classes fosters engagement with learning and self-directed study both in the first and second years of the COVID-19 pandemic. *Computers & Education*, 200, 104795. <https://doi.org/10.1016/j.compedu.2023.104795>
- Kojima, H., Chen, D., Oka, M., & Ikegami, T. (2021). Analysis and design of social presence in a computer-mediated communication system. *Frontiers in Psychology*, 12, 641927. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.641927>
- Koutsogiannopoulou N, & Manousou E. (2024). The academic use of social media in distance education and its relation to the reduction of the feeling of isolation. *Sociol Int J*. 2024;8(2):53–59. DOI: [10.15406/sij.2024.048.00376](https://doi.org/10.15406/sij.2024.048.00376)
- Lampropoulos, G., Anastasiadis, T., Siakas, K., & In, L. E. (2019). *Digital game-based learning in education: Significance of motivating, engaging and interactive learning environments*. In O. Khan, P. Marchbank, E. Georgiadou, P. Linecar, G. Staples, J. Uhomoibhi (Chairs), 24th International Conference on Software Process Improvement-Research into Education and Training (INSPIRE 2019). Southampton, England. <https://www.bcs.org/media/5862/inspire-2019-proceedings.pdf#page=117>
- Lowenthal, P. R., & Dunlap, J. C. (2020). Social presence and online discussions: A mixed method investigation. *Distance Education*, 41(4), 490-514. <https://doi.org/10.1080/01587919.2020.1821603>
- Lowenthal, P. R., & Snelson, C. (2017). In search of a better understanding of social presence: An investigation into how researchers define social presence. *Distance Education*, 38(2), 141-159. <https://doi.org/10.1080/01587919.2017.1324727>
- Martin, F. & Bolliger, D.U. (2023). Designing online learning in higher education. In O. Zawacki-Richter & I. Jung (Eds.), *Handbook of open, distance and digital education*, Springer. https://doi.org/10.1007/978-981-19-2080-6_72
- Martin, F., Wang, C., & Sadaf, A. (2018). Student perception of helpfulness of facilitation strategies that enhance instructor presence, connectedness, engagement and learning in online courses. *The Internet and Higher Education*, 37(4), 52–65. <https://doi.org/10.1016/j.iheduc.2018.01.003>
- Mishra, L., Gupta, T., & Shree, A. (2020). Online Teaching-Learning in Higher Education during Lockdown Period of COVID-19 Pandemic. *International Journal of Educational Research Open*, 1, 100012. <https://doi.org/10.1016/j.ijedro.2020.100012>
- Rochmawati, R. (2023). Social Presence in Online Learning: Meta Analysis. In *1st UMSurabaya Multidisciplinary International Conference 2021 (MICon 2021)* (pp. 835-847). Atlantis Press. 10.2991/978-2-38476-022-0_93
- Rugube, T., Mthethwa, E. & Maphosa, C., (2020). Promoting interactivity in online learning – towards the achievement of high-quality online learning outcomes. *European Journal of Open Education and E-learning Studies*, 5(2), 120-133. [10.46827/ejoe.v5i2.3381](https://doi.org/10.46827/ejoe.v5i2.3381)
- Şat, M., İlhan, F., Yükseltürk, E. (2022). Web tools as e-icebreakers in online education. *Journal of Educational Technology & Online Learning*, 5(3), 721-737. <http://dx.doi.org/10.31681/jetol.1084512>
- Shea, P. (2006). A study of students' sense of learning community in online environments. *Online Learning Journal*, 10(1), 35-44. <https://doi.org/10.24059/olj.v10i1.1774>

- Stenbom, S., Cleveland-Innes, M., & Hrastinski, S. (2016). Emotional Presence in a Relationship of Inquiry: The Case of One-to-One Online Math Coaching. *Online Learning*, 20(1) 1-16. <https://doi.org/10.24059/olj.v20i1.563>
- Thurmond, V. A. (2003). Understanding Interactions in Distance Education: Defining Interaction and Strategies to Enhance Interactions in Web-Based Courses. *Nurse Educator*, 28(5), 237-241. <https://doi.org/10.1097/00006223-200309000-00013>
- Tolu, A. (2013). Creating Effective Communities of Inquiry in Online Courses, *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 70, 1049-1055. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.01.157>
- Wagner, E. D. (1994). In support of a functional definition of interaction. *American Journal of Distance Education*, 8(2), 6–29. <https://doi.org/10.1080/08923649409526852>
- Αγγελάκη, Χ. (2011). *Η επικοινωνία και η έννοια της κοινωνικής παρουσίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση και πώς συνδέονται με τα συναισθήματα των ενηλίκων φοιτητών [Cd-rom] : η περίπτωση των φοιτητών του Ε.Α.Π.* (Κωδικός Δημοσίευσης 143671) [Διπλωματική διατριβή, ΕΑΠ, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών]. <https://apothesis.eap.gr/archive/item/143671?lang=en>
- Βλαχοπάνου, Π. & Παπαδάκης, Σ. (2019). Ο ρόλος των μέσων κοινωνικής δικτύωσης στη συνεργατική μάθηση και στην επίδοση φοιτητών εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 15(2), 124-143. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/14897/19013>
- Ζυγούρης, Γ., & Μαυροειδής, Θ. (2011). Η επικοινωνία διδάσκοντα και διδασκόμενων στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Μελέτη περίπτωση στο πρόγραμμα εκπαίδευσης εκπαιδευτών του Κ.Ε.Ε.Ε.Ν.ΑΠ. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 14(1), 69-86. <https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/9769/9900>
- Ιωσηφίδης, Θ. (2005). Η μέθοδος των Ομάδων Εστίασης (Focus Groups) στην ποιοτική κοινωνική έρευνα. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 11(42), 149-166. <https://journals.lib.uth.gr/index.php/tovima/article/view/2110/1898>
- Καρβούνης, Λ. & Αναστασιάδης, Π. (2019, Νοέμβριος 22-24). *Η Παιδαγωγική Αξιοποίηση της Διαδραστικής Τηλεδιάσκεψης και η Παραγωγή Εκπαιδευτικού Υλικού για την εξ Αποστάσεως Επιμόρφωση πάνω στο Νέο Ρόλο του Εκπαιδευτικού και τη Διδακτική Παρουσία σε Σύγχρονα Μαθησιακά Περιβάλλοντα* [Αναρτημένη ανακοίνωση]. Διαμορφώνοντας από κοινού το μέλλον της εκπαίδευσης, 10^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Αθήνα. <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/2360/2567>
- Κόκκος, Α., Λιντζέρης, Π., Παυλάκης, Ε., Μέγα, Γ., Κορδία, Σ., Σηφάκης, Ν., ... & Κουλαουζίδης, Γ. (2019). *Διευρύνοντας τη θεωρία μετασχηματισμού. Η συμβολή δέκα σημαντικών στοχαστών.* Επιστημονική Ένωση Εκπαίδευσης Ενηλίκων.
- Λιοναράκης, Α. (2005). Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση και διαδικασίες μάθησης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *Ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Παιδαγωγικές και Τεχνολογικές Εφαρμογές* (σσ. 13-38). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Μανούσου, Ε., Αποστολάκη, Ν., Γιαννιώτη, Β., Καλλιατάκη, Ε., Μαρκαντωνάκη, Σ., Μαυρισάκη, Γ., ... & Νιάρη, Μ. (2019). Ο ρόλος των ΤΠΕ στην υποστήριξη φοιτητών εξ Αποστάσεως εκπαίδευσης. Μια συνεργατική εργασία φοιτητών της Θεματικής Ενότητας Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευσης (ΕΚΠ65) του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου το έτος 2018-2019 [Αναρτημένη ανακοίνωση]. Διαμορφώνοντας από κοινού το μέλλον της εκπαίδευσης, 10^ο Διεθνές Συνέδριο

για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Αθήνα. DOI:
<https://doi.org/10.12681/icodl.2470>

- Mason, J. (2011). *Η διεξαγωγή της ποιοτικής έρευνας*. (μτφ.: Ελένη Δημητριάδου). Πεδίο. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1996).
- Μελίδου, Ε. & Αυγερινού, Δ. Μ. (2013, Νοέμβριος, 8-10). *Η χρήση και η χρησιμότητα των διαδικτυακών μαθησιακών κοινοτήτων για τη μαθησιακή διεργασία* [Αναρτημένη ανακοίνωση]. Μεθοδολογίες μάθησης, 7^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Αθήνα.
<https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/579/559>
- Μπαγγέα, Χ., Μαυροειδής, Η., & Κουνατίδου, Α. (2022). Ο ρόλος των διαδικτυακών μαθησιακών κοινοτήτων για την ενίσχυση της μαθησιακής διαδικασίας στην εξΑΕ. *Ανοικτή Εκπαίδευση: το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 18(1), 255-274.
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/openjournal/article/view/23054/23156>
- Νιάρη, Μ., & Μανούσου, Ε. (2015, Νοέμβριος 7-8). *Μελέτη εφαρμογής κοινότητας διερεύνησης στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο* [Αναρτημένη ανακοίνωση]. Καινοτομία & Έρευνα στην Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση & στις Τεχνολογίες Πληροφορίας & Επικοινωνίας, 8^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Αθήνα.
<https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/81/69>
- Νιάρη, Μ., & Μαυροειδής, Η. (2015, Νοέμβριος 7-8). *Η ανάπτυξη των τριών διαστάσεων του μοντέλου της Κοινότητας Διερεύνησης στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο: Παραδείγματα και προτάσεις* [Αναρτημένη ανακοίνωση]. Καινοτομία και Έρευνα, 8^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση. Αθήνα. <http://dx.doi.org/10.12681/icodl.49>
- Παπαδημητρίου, Σ., Λιοναράκης, Α. & Κόκκος, Α. (2013, Νοέμβριος, 8-10). *Το Εγχείρημα της Επιμόρφωσης των Καθηγητών-Συμβούλων του ΕΑΠ: Αναπτύσσοντας Καλές Πρακτικές και Δημιουργώντας Συνθήκες Συν-αντίληψης στην εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση Ενηλίκων* [Αναρτημένη ανακοίνωση]. Μεθοδολογίες μάθησης, 7^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Αθήνα.
<https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/612/601>
- Παπαμελέτη, Α. (2016). *Η συμβολή της κοινωνικής παρουσίας στην αντιλαμβανόμενη μάθηση και στην ικανοποίηση των φοιτητών στην ανοικτή και εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Η περίπτωση της Θεματικής Ενότητας ΕΚΠ 65 του Ε.Α.Π.* (Κωδικός Δημοσίευσης 145915) [Διπλωματική εργασία, ΕΑΠ, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών]. <https://apothesis.eap.gr/archive/item/145915>
- Συρμπούλου, Χ. & Νιάρη, Μ., (2023). Η σημασία των συνεργατικών δραστηριοτήτων στην απομείωση του άγχους και τη βελτίωση της επίδοσης των εκπαιδευόμενων σε εξ αποστάσεως εκπαιδευτικά περιβάλλοντα. *Διάλογοι! Θεωρίες και πράξη στις επιστήμες της αγωγής και εκπαίδευσης*, 9, 1-21,
<https://ejournals.epublishing.ekt.gr/index.php/dialogoi/article/view/36275/27139>
- Robson, C. (2010). *Η έρευνα του πραγματικού κόσμου. Ένα μέσον για κοινωνικούς επιστήμονες και επαγγελματίες ερευνητές*. (μτφ.: Βασιλικού, Κ., Νταλάκου, Β.). Gutenberg. (έτος έκδοσης πρωτοτύπου 1993).
- Ταλασλόγλου, Ι. (2020). *Ρόλος του Καθηγητή - συμβούλου. η αλληλεπίδραση και η αυτονομία του καθηγητή στο πρόγραμμα Επιστημες της Αγωγης (ΕΑΠ)* (Κωδικός Δημοσίευσης 146715) [Διπλωματική διατριβή, ΕΑΠ, Σχολή Ανθρωπιστικών Σπουδών].
<https://apothesis.eap.gr/archive/item/146715>

Τίγκας, Ι. (2016). Τα Μέσα κοινωνικής δικτύωσης ως εργαλεία επικοινωνίας στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Η οπτική των φοιτητών του ΕΑΠ. *Ανοικτή Εκπαίδευση: Το περιοδικό για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση και την Εκπαιδευτική Τεχνολογία*, 12(1), 106-119. <https://doi.org/10.12681/jode.10243>

Φιλιππούσης, Γ. & Αναστασιάδης, Π. (2019, Νοέμβριος 22-24). *Η Τηλεδιάσκεψη στο Δημοτικό Σχολείο: Σχεδιασμός και Ανάπτυξη Επικοινωνιακής Διδακτικής Προσέγγισης με έμφαση στην Κοινωνική Παρουσία* [Αναρτημένη ανακοίνωση]. Διαμορφώνοντας από κοινού το μέλλον της εκπαίδευσης, 10^ο Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Αθήνα. <https://eproceedings.epublishing.ekt.gr/index.php/openedu/article/view/2355/2566>

Όροι Έκδοσης, Πνευματικά Δικαιώματα και Ακαδημαϊκή Δεοντολογία

Η παρούσα έκδοση περιλαμβάνει τις εισηγήσεις που παρουσιάστηκαν στο πλαίσιο των εργασιών του Συνεδρίου. Οι απόψεις που διατυπώνονται στα κείμενα είναι αποκλειστικά προσωπικές απόψεις των συγγραφέων και δεν εκφράζουν απαραίτητα τις θέσεις της Οργανωτικής ή της Επιστημονικής Επιτροπής.

Ευθύνη Συγγραφέων & Πνευματικά Δικαιώματα: Κάθε συγγραφέας φέρει την πλήρη και αποκλειστική ευθύνη για το περιεχόμενο του κειμένου του. Οι συγγραφείς εγγυώνται ότι τα κείμενά τους αποτελούν προϊόν πρωτότυπης επιστημονικής εργασίας και ότι έχουν εξασφαλίσει όλες τις απαραίτητες γραπτές άδειες για τη χρήση υλικού (εικόνες, διαγράμματα, εκτενή αποσπάσματα κ.λπ.) που υπόκειται σε πνευματικά δικαιώματα τρίτων.

Χρήση Τεχνητής Νοημοσύνης (TN): Στο πλαίσιο της ακαδημαϊκής ακεραιότητας, οι συγγραφείς δηλώνουν ότι η χρήση εργαλείων Παραγωγικής Τεχνητής Νοημοσύνης (GenAI), όπου αυτή πραγματοποιήθηκε, περιορίστηκε αποκλειστικά σε υποστηρικτικό επίπεδο (π.χ. γλωσσική επιμέλεια, οργάνωση δομής). Η τελική επιστημονική κρίση, η επαλήθευση των πηγών και η αυθεντικότητα των συμπερασμάτων παραμένουν αποκλειστική ευθύνη των φυσικών προσώπων-συγγραφέων.

Οι επιμελητές/τριες της έκδοσης και οι διοργανωτές του Συνεδρίου δεν φέρουν καμία ευθύνη για τυχόν παραβιάσεις πνευματικών δικαιωμάτων τρίτων ή για την επιστημονική ακρίβεια των στοιχείων που παρατίθενται από τους συγγραφείς.